

SAYI 35 • 2010

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Feriki Eğinli (İngiliz) Said Paşa, Hayatı ve Hatıratı

Davut Erkan*

1. Hayatı ve Hatıratı

Es-seyyid Mehmed Said Paşa 1830 yılında İzmit'te doğdu.¹ Babası İzmit mutasarrıflığı görevini sürdürürken vefat eden Eğinli Seyyid Mustafa Ağa'dır (ö. 1832).² Aslen Eğinli (Kemalilyeli) olan Said Paşa³ buna izafeten "Eğinli" lakabıyla da anıldı. 18. yüzyılda Rusya ve Avusturya

* Yüksek lisans tezini Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünde Matrakçı Nasuh'un "Süleymannâme" adlı yazma eserini yayıma hazırlayarak yaptı. *Sadrızam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi* konulu eserini Yonca Köksal ile birlikte 2007'de yayımladı. *Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı* adlı çalışması basılmaktadır.

1 Nazan Danişmend, "Türk Demokrasi Tarihinin Unutulmuş Simalarından: Eğinli Said Paşa", *Türklük*, C. I, İstanbul 1939-1940, s. 252; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. IV, İstanbul 1302, s. 858. Mehmed Es'ad O'nu Çarşambapazarlı Sa'îd Efendi olarak zikreder. Bkz. *Mirât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn*, İstanbul 1312, s. 168, 373.

2 *Sicill-i Osmânî*, a. yer.

3 1939 yılında hayatta olan Eğinli'nin küçük oğlu Mehmed Said Hasağası'nda bulunan 29 Muharrem 1268/24 Kasım 1851 tarihli vakfiyedeki "...vilayet-i Anadolu'da Eğin kazasına tâbi Abçıkta karyesinde Dayı Ömer'in mâ-i lezîz çeşmeleri ta'miriçün karye-i mezkûre ahalisinden İstanbul'da Davut Paşa kurbunda Nevbahar Mahallesi'nde sâkin ashâb-ı hayrattan Hâss-ı hümayunum ağası Mustafa ibni müteveffa Dayı Ömer ibni müteveffa Mustafa..." şeklindeki kayıttan Said Paşa'nın Eğin'e bağlı Abçık köyünden ve babasının Mustafa, dedesinin Dayı Ömer ve büyük dedesinin Mustafa adlı kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu vakfiye için bkz. Danişmend, a. g. m, s. 251.

karşısında alınan ağır mağlubiyetler Avrupa tarzında modern orduya, donanmaya, askerî teknik sınıflara ve doğal olarak bunların temel taşı oluşturacak askeri mühendislik bilimlerine duyulan ihtiyaç imparatorluğu ciddi adımlar atmaya sevk etti.⁴ 1775'te kurulan Mühendishâne-i bahrî-i hümayûn'un ardından 1793'te Hasköy'de inşasına başlanılan bununla beraber ilk dönemlerinde Fünûn-ı harbiye talîmhânesi, Mühendishâne-i sultânî ve Mekteb-i fûnûn-ı harbiye adıyla anılan Mühendishâne-i berrî-i hümayûn Eylül 1795'te tamamlandı.⁵ Zaman içinde gelişen ve değişen Mühendishâne-i berrî-i hümayûn'a 1844'te giren Eğinli, yüzbaşı rütbesini alarak mezun oldu ve burada muallim muavinliğine başladı (1848).⁶ Mühendishâne hocalarından İskoçyalı Edward Sang'in⁷ muavini olduğu

4 Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, İstanbul 1995, s. 23.

5 Beydilli, aynı eser, s. 32,34; amlf., "Mühendishâne-i berrî-i hümayûn", *DİA*, XXXI, s. 516-518.

6 "Zâbitân mûmâ-ileyhümden ...Sa'îd Efendi...1265 senesi imtihanında yüzbaşılıkla şehâdet-nâme ahz etmişler ise de neş'et etmeyüp mu'âvinlikle mektebde alikonulup..." Mehmed Es'ad, *Mühendishâne*, s. 180.

7 1805'de İskoçya'nın Kirkcaldy kasabasında doğan Edward Sang, 1818-1824 yıllarında Edinburgh Üniversitesi'nde eğitim gördü. Hocası ünlü İskoç matematikçi Sir John Leslie'den (1766-1832) dersler aldı. Aynı üniversitede matematik hocalığı yaptı. Daha sonra Manchester New College'da 1841-1843 yılları arasında mekanik bilimleri profesörü olarak görev yaptı ve daha sonra İstanbul'a gelerek Mühendishâne-i berrî-i hümayûn'da hocalık yaptı. Buradaki görevi sırasında, 1852'de Edinburgh'ta basılan "A New General Theory of The Teeth of Wheels" adlı kitabını yazdı. Hocası John Leslie'yle de bazı çalışmalar ve yayınlar yaptı. 1854'te Eğinli'yle beraber Edinburgh'a giden Sang, mezun olduğu üniversitede görev yaptı. Yaptığı çalışmalardan dolayı ödüller alan Sang, 1890'da hayatını kaybetti. Mehmed Es'ad, Edward Sang'in Sultan Abdülmecid döneminde şimendifer yapımında kullanılacak makine ve rayların imali için Zeytinburnu'nda inşası düşünülen fabrika için çağırıldığını, fabrikanın planını çizen Sang'in katkılarının dolayı değerli bir elmas kutuyla ödüllendirildiğini belirttikten sonra fabrikanın kurulmasının ardından Mühendishâne-i berrî-i hümayûn'a hoca olarak tayin edildiğini ve İstanbul Halıcıoğlu'nda kiralık bir evde ikamet eden değerli matematikçinin Mühendishâne'den arta kalan zamanlarında kendisini ziyarete gelen öğrencilerine ders verdiğini sözlerine ekler. Sang'in doğum yeri, yılı ve ölüm tarihlerini hatalı veren Es'ad, O'nun İlm-i Hesâb, Tatbîkât-ı İlmiye, Te'mîn-i Hesâb ve Logaritma adlı eserlerini tespit ettiğini söyler. Ayrıca Sang'in Mühendishâne'nin gelişimi için çok fazla katkıda bulunduğunu övgü dolu sözlerle ifade eder. Bununla beraber Sang'in, Güneş Saati (Basîta) yaptığını belirtir. Bkz. Mehmed Es'ad, a.g.e, s. 370-375. Mehmed Es'ad'ın verdiği bu son bilgiyi

anlaşılan Eğinli bu vazifenin yanında eğitimini de sürdürmeye devam etti. 1854 yılında Mühendishâne'den ayrılan Kolağası Eğinli,⁸ müstakbel kayıpederi Tophâne Müşîri Ahmed Fethi Paşa'nın⁹ arzı üzerine eğitimini tamamlamak için Edinburgh Üniversitesi'ne gönderildi.¹⁰ Hocası Edward Sang refakatinde gemiyle İstanbul'dan Liverpool'a oradan da İskoçya'nın Edinburgh kentine gitti (22 Haziran 1854'ten birkaç gün sonra).¹¹ İngilizcesi yetersiz olan Eğinli, üniversitenin yeni öğretim yılının başlamasına birkaç hafta kaldığı sırada Edinburgh'a vardığı için bir hazırlık sınıfında yer alamadı. Ancak Sang, yeteneğiyle onun bu zorluğu aşacağını düşünüyordu. Eğinli'ye eğitimi için verilecek maaşın hocası Sang vasıtasıyla kendisine ödenmesi planlanmıştı. Ancak Sang, 21 Ağustos 1854'te, Osmanlı Devleti'nin Londra sefiri Kostaki Musurus Paşa'ya gönderdiği mektupta Eğinli'ye aylık olarak verilecek 20 Pound'un banka vasıtasıyla ödenmesini istedi. Ayrıca Sang, Eğinli'nin eğitimiyle ilgileneceğini ancak öğrencisinin zihnini tamamen eğitime yönlendirmesi için ödemenin düzenli bir şekilde

---

arşiv kayıtları da doğrulamaktadır. Eylül-Ekim 1847 (Evâsıt-ı Şevvâl 1847) tarihinde meydana gelecek Güneş Tutulması'nın ne zaman ve nasıl gerçekleşeceğini çizen Edward Sang'ın bu çizimi Londra Sefareti tarafından İstanbul'a gönderilmiş ve Sultan Abdülmecid'e arz edilmiştir. Sang, bu çalışması için Darbhâne'de imal edilen dört bin kuruşluk bir yüzük ile ödüllendirilmiştir. Bkz. BOA, İ.HR 40/1886 (15 Cemâziyelâhir 1263/31 Mayıs 1847).

- 8 Mehmed Es'ad, Eğinli'nin Mühendishâne'den ayrılışını h.1268/m.1852 tarihinde olduğunu belirtmektedir. Bkz. a. g. e, s. 168. Ancak eldeki karineler bunun h.1270/m.1854 yılında gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Bkz. BOA, İ.HR 110/5047.
- 9 Tanzimat döneminin önemli simalarından Tophane Müşîri Ahmed Fethi Paşa (Rodosî-zâde), ilk önce Şemsinur Hanım'la akabinde ise Sultan II. Mahmud'un kızı Atiye Sultan'la evlenmiştir. İlk eşi Şemsinur Hanım'dan dünyaya gelen kızı Güzide Hanım'ı Eğinli Said Paşa'yla evlendirmiştir. Bu evlilik Eğinli'nin eğitimini tamamlayıp İstanbul'a dönmesinden sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Fethi Paşa'nın Şemsinur Hanım'dan dünyaya gelen oğlu Mahmud Paşa ise Eğinli'nin kayıdır.
- 10 BOA, İ.HR 110/5047.
- 11 Bu yolculukta Eğinli'yle beraber Edward Sang ve Kolağası Nuri Efendi'de bulunuyordu. 60 lira harc-ı râh ve senede 480 lira maaş ile zikredilen kişilerin Edinburgh'a gönderildiğine dair bkz. BOA, İ.HR 110/5047. Bu kişilerin 1854 Haziran'ın sonlarına doğru İstanbul'dan ayrıldıklarını Londra Sefîri Kostaki Efendi'nin birkaç ay sonra yazdığı mektubu da doğrulamaktadır. Bkz. HR. SFR(3) 16/37. Mehmed Es'ad bu yolculuğun h.1269/m.1853'te gerçekleştiğini belirtir. Bkz. a. g. e, s. 180, 373.

yapılması halinde üç ayda bir Fethi Paşa'ya öğrencisi hakkında yazacağı raporun tabii olarak olumlu olacağını belirtmişti.¹² Said Paşa'nın üniversitedeki eğitimi sırasında uygulamalı eğitim alabilmesi de planlanmış ve bunun için ödenek oluşturulmuştu.¹³ Fethi Paşa, Eğinli'ye olan desteğini sürdürmeye devam ediyor ve O'nun uygulamalı eğitim görmesinde ısrar ediyordu.¹⁴ Bununla beraber Eğinli'nin uygulamalı eğitimi için ödenek biraz daha artırılıyordu.¹⁵ Said Paşa, Londra'nın Woolwich semtinde kurulması sebebiyle aynı adla da anılan İngiliz Kraliyet Askeri Akademisi'ne (The Royal Military Academy) bağlı Waltham Baruthanesi, Enfield Tüfenghânesi ile Plymouth, Porstmouth, Devonport ve Keyham tersanelerinde uygulamalı eğitim aldı.¹⁶ Her yıl bu birimleri ziyaret ettiği anlaşılan Eğinli,¹⁷ öğremini tamamlayıp Kasım 1859'da Londra'dan ayrılarak

12 BOA, HR. SFR(3) 16/37.

13 Bunun için Eğinli ve Nuri Efendi için 80 liralık ödenek oluşturulmuştu. Ancak bu fabrikaların ve birimlerin nerede ve neler olduğu bu kayıta belirtilmemiştir. Bkz. BOA, İ.HR 110/5047.

14 Fethi Paşa, yazdığı tezkirede Eğinli'ye 100 lira verilerek pratik eğitim için bir yıl-lığına fabrikalara gönderilmesini istiyordu. Bkz. BOA, A. AMD 74/9 (H.1273/M.1856).

15 Eğinli ve Nuri Efendi'nin altı yedi ay süreyle fabrikaları gezmek için maaşları olan yirmişer liraya onar lira zam yapılması, yıllık yüzbeşer lira olan hoca ücretlerinin ödenmesi ve kendilerine lazım olan hendese aletleri için elli lira ödenmesine dair bkz. BOA, A. MKT. MHM 143/34. (10 Rebiülevvel 1275/18 Ekim 1858)

16 Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın devrin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord John Russell'a Eğinli'nin yukarıda belirtilen birimlere gitmesine dair yazdığı mektup (1 Temmuz 1859) ve Lord Russell tarafından yazılan cevap (5 Temmuz 1859) için bkz. BOA, HR. SFR(3) 45/23. Nazan Danişmend, Said Paşa'nın üniversitede bulunduğu süre zarfında Wollwich Tophânesi, Enfield Tüfenghânesi, Waltham Baruthânesi ve Greenwich Rasathânesi'nde pratik eğitim aldığını belirtmektedir. Bkz. a.g.m, s. 253.

17 Eldeki mevcut belgeler bu konuda kesin bir kanıya varılamasını sağlamıyorsa da O'nun Edinburgh'a gönderilmesi için verilen irâdede "*Tahsil etdikleri fûnûnun amelîyâtını görmek üzere fabrikalara âmed [ü] şüdlerinde vukû' bulacak mesârif*" senelik 80 lira ödenmesi (beraber giden Nuri Efendi'nin de masrafı dahil) şeklinde bir ifadeye yer verilmesi başından beri her yıl Kraliyet Akademisi'ne bağlı birimlerde pratik eğitim almasının planlandığını göstermektedir. Bkz. BOA, İ. HR 110/5407. Bununla beraber onların 6-7 ay kadar bu birimlerde pratik eğitim almaları için maaşlarına zam yapılması yönündeki taleplerin (BOA, A. MKT.

İstanbul'a döndü.¹⁸ Demiryolu ve bunlarla alakalı konularda eğitim görmüş ve maharet kazanmış olan Eğinli'ye¹⁹ binbaşı rütbesi verilerek Mekteb-i Bahriye'de görevlendirildi (4 Safer 1278/11 Ağustos 1861).²⁰ Burada muallimliğe başlayan Said Paşa, aynı yıl yakın dostu Münif Paşa²¹ ve diğer arkadaşlarıyla birlikte Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'yi kurdu.²² Batı bilim ve kültürünü tanıtmak için kurulan bu cemiyette²³ başkanın ikinci vekili olarak görev aldı.²⁴ Cemiyetin, 1862 yılında çıkarmaya başladığı *Mecmûa-ı Fünûn*²⁵ adındaki yayın organında -iki bölümden oluşan- yolların bir ülke için önemini ve gelişmişlik simgesi olduğunu anlatan "Fevâid-i Turuk"²⁶ ve "Nazarî ile Amelî Beyninde Olan Cihet-i Vahdet"²⁷ adlı felsefe üzerine bir yazı kaleme aldı. Maddi sıkıntılar içine giren cemiyet, devletten yeteri kadar yardım alamadığı için 1867 yılında dağıldı.²⁸ Said Paşa,

MHM 143/34) ve Ahmed Fethi Paşa'nın arzının (BOA, A. AMD 74/9), bu konudaki rutin yazışmalardan bazılarını teşkil ettiği söylenebilir.

18 BOA, İ.DH 449/29726.

19 Londra Sefiri Kostaki Efendi'nin, Eğinli'nin İstanbul'a gönderildiğini, sitayişkar ifadelerle demiryoluyla alakalı konularda maharet kesb etmiş olduğunu beyan ile imparatorlukta bir demiryolu şirketinde istihdam edilmesi ve binbaşılık rütbesinin tevcih edilmesi yönündeki tavsiyesi için bkz. BOA, İ.DH 449/29726.

20 BOA, A. MKT. NZD 364/51.

21 Münif Paşa hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa*, İstanbul 2004.

22 Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucular listesi için a.g.e, s. 180-181.

23 A.g. e, s. 173.

24 A.g.e, s. 180.

25 A.g.e, s. 175.

26 *Mecmua-i Fünûn*, Numara 5, s. 186-196; Numara 6, s. 232-238. Eğinli, bu makalelerinde yolların iyi olmasının bir memleketin kalkınmışlık düzeyini gösterdiğini, yolların olmaması halinde gerek pusula ve gerek yıldızlar yardımıyla uzun yolculuklara çıkılamayacağını, çıkılsa bile bataklık ve ormanlık gibi yerlerde tehlikelerle karşılaşılabilceğini ifade ederek yolların önemini anlatmaya çalışır. Newyork'un kuzey kesiminde yollarının düzensiz olması nedeniyle buradaki madenlerden yararlanılamadığını, İspanya'da nakliye ücretlerinin taşınan eşyaların değerinden fazla olması nedeniyle tahıl ürünlerin yerinde çürüdüğünü ve hatta söz konusu ülkede aynı nedenle koyunların sadece yününden yararlanılıp etlerinin atıldığını ifade ederek Batı dünyasından örneklemeler yapar.

27 *Mecmua-i Fünûn*, Numara 9, s. 368-376.

28 Ali Budak, a, g, e, s. 208-214. Bu cemiyet hakkında geniş bilgi için bkz: a. g. e. s, 171-279.

Mekteb-i Bahriye’de muallimlik görevini sürdürdü ve daha sonra kendisine kaymakamlık rütbesi tevcih edilerek (19 Safer 1280/4 Ağustos 1863)²⁹ Tophâne-i âmire’nin İngiltere’den sipariş ettiği silahların yapımına nezaret etmek üzere bu ülkeye gönderildi (1863).³⁰ Bu görevde iken "Institution of Mechanical Engineers" (Makine Mühendisleri Enstitüsü) adlı kuruma üye oldu (1864).³¹ 1867 yılında İngiltere’den döndü ve miralay oldu.³² Tersâne-i âmire bünyesinde bulunan İmâlât Meclis’i üyesi olan Said Paşa, bu meclisin fesh edilmesiyle Bahriye Nezâreti bünyesinde kurulacak yeni meclise tayin edildi (12 Zilkade 1283/18 Mart 1867).³³ Akabinde Mekâtib-i askeriye meclis-i kebîri’nin içtima gününde bulundu (Eylül 1867).³⁴ Tersâne-i âmire meclisi azası olan Said Paşa’ya, mîrlivâ rütbesi tevcih edilerek Mekteb-i Bahriye Nâzırlığı’na tayin edildi (12 Cemâziyelâhir 1285/30 Eylül 1868).³⁵ Mektepte köklü reformlar yapmak isteyen Said Paşa, okul mevcudu, öğrencilerin talimleri, ders düzenleri, öğrencilerin hangi sınıflara dağıtılacağı, gemilerde hangi sınıfların bulundurulması gerektiği ve her sınıfa hangi derslerin okutulması gerektiğini içeren ve yirmi altı maddeden oluşan kendisinin hazırladığı bir nizâmnâme-yi Bahriye Nâzırlığı’na sundu (28 Cemâziyelâhir 1285/16 Ekim 1868).³⁶ Said Paşa, hazırladığı bu reform listesine Nizâmnâme-i Esâsiye ismini vermeyi uygun görmüştü.³⁷ Çünkü yapmak istediği köklü reformun temelini bu nizâmnâme oluşturacaktı. Said Paşa, öğrencilerin imtihan, ceza ve mükafat kurallarını düzenlemek, hocaların ve memurların vazifelerini belirlemek, öğrencilerin hangi dersleri nereye kadar öğrenmeleri gerektiğini tespit etmek ve mektep için bir bütçe oluşturarak masrafların belirli bir seviyede tutulmasını sağlamak istiyordu. Kısacası mektebin “dâhilî” düzenini tamamen tanzim etmek için

29 BOA, İ.DH 34789; A. MKT. MHM 277/24.

30 Danişmend, a, g. m, s. 253.

31 A. g. m, s. 251, 253.

32 *Sicill-i Osmâni*, s. 858.

33 BOA, DU.İT 58/5.

34 BOA, A. MKT. MHM 384/69.

35 BOA, DU.İT 185/85. Bir yıl sonra hazırlanan sâlnâmede Eğinli: "Bahriyye Umerâ ve Zâbitânı: Mekteb-i bahriye nâzırı Mîrlivâ Sa’id Paşa" şeklinde zikredilmektedir. Bkz. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniye*, 1286, s. 91.

36 BOA, DU.İT 185/84.

37 A. g. b.

bir mufassal nizâmnâme hazırlığına başlamıştı.³⁸ Eğinli'nin hazırladığı Nizâm-nâme-i Esâsiye kabul edilerek yürürlüğe girdi (17 Receb 1285/3 Kasım 1868).³⁹ Daha sonra Maarif nezâreti bünyesinde, mekteplerin ders cetvellerini ve mekteplerde okutulacak kitapların tespiti için teşkil olunan komisyonda görev aldı (h.1290/m.1873).⁴⁰ Bir müddet Nafia Demiryollar İnşaat Meclisi reisliği de yapan Said Paşa,⁴¹ uzun süre devam ettirdiği Mekteb-i bahriye nâzırlığı'ndan ayrılarak Dâr-ı şûrâ-yı askerî topçu dâiresi azalığına tayin edildi (23 Muharrem 1292/1 Mart 1875).⁴² Dâr-ı şûrâ-yı askerî, üstlenmiş olduğu Tophâne-i âmire'ye ait bazı işlerin, daha hızlı ve sıhhatli yürütülmesi için bünyelerindeki Topçu Dâiresi'nin ilga edilmesini ve Tophâne-i âmire bünyesinde "Mu'âyene ve tecrübe-i ma'mûlat-ı harbiye" adıyla bir meclis ve daire teşkil edilmesini talep etti (26 Zilhicce 1292/24 Aralık 1875).⁴³ Uygun görülen bu talep ile Tophâne-i âmire bünyesinde "Mu'âyene ve tecrübe-i ma'mûlat-ı harbiye" adıyla daire ve bir meclis teşkil edilmiş oldu (29 Zilhicce 1292/27 Aralık 1875).⁴⁴ Bu dâirenin azası olan Said Paşa,⁴⁵ kısa süre sonra dâirenin reisliğine tayin edildi. Bu görevde iken müstakbel padişah II. Abdülhamit'in yaptığı teklif ile hayatı, siyasi yöne doğru kaymaya başladı.

Sultan V. Murat'ın akıl hastası olması nedeniyle tahtan indirileceği söylentilerinin yoğunlaştığı dönemde müstakbel padişah II. Abdülhamid, iclasını temin edecek Midhat Paşa ve (Mütercim) Rüşdü Paşa gibi şöhretli devlet adamlarına, amcası Sultan Abdülaziz'in ölümünde rolleri olduğu gerekçesiyle güvenmiyordu. İktidarını bu devlet adamlarıyla paylaşmayı ve onların gölgesi altında saltanat yıllarını geçirmeyi ise hiç düşünmüyordu.

38 A.g.b.

39 A.g.b; 22 Receb 1285/8 Kasım 1868 tarihinde Mâbeyn'den Bahriye nezâreti'ne nizamnamenin kabul edildiğine dair çıkan iradenin gönderildiğini içeren tezkire için bkz. BOA, A. MKT.MHM 427/34.

40 Cevdet Paşa, *Tezâkir: 40 -Tetimme*, yay. Prof. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 126.

41 Nazan Danişmend, a.g.m, s. 253. 1875 yılında bu makamda bulunduğu dair bkz. BOA, MF. MKT 25/63.

42 BOA, İ.DH 697/48785.

43 Dâr-ı şûrâ-yı askerî üyelerinin bu talebi içeren mühürlü mazbatası için bkz. BOA, İ.DH 715/50001.

44 A.g.b.

45 BOA, İ.DH 727/50696.

Bu nedenle güvenebileceği bir çalışma ekibi oluşturmaya çalıştı. Eğinli'nin, Ahmed Fethi Paşa'nın damadı ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın⁴⁶ eniştesi yani "saraya yakın" olması, İngiltere'de aldığı eğitim sayesinde diplomatik ilişkilerde yararlanılabilecek olması ve henüz "sadık bende" sıfatını taşıyor olması O'nu II. Abdülhamit'in nezdinde uygun kişilerden biri haline getiriyordu. Bu sebeplerle müstakbel padişah, cülusundan kısa süre önce Said Paşa'yı Mâbeyn-i hümayûn'da⁴⁷ görevlendirmek için teklifte bulundu.⁴⁸ Ancak Said Paşa, Mâbeyn teşkilatının içinde bulunduğu kötü durumu sert sözlerle tenkit ederek teklifi reddetti.⁴⁹ Bunun üzerine II. Abdülhamit'in -akıl kıvraklığıyla- kendisini Mâbeyn'i ıslah etmesi için görevlendirmek istediğini belirtmesi "Meşrûtiyet tarafdârı" Eğinli'nin⁵⁰, müstakbel padişahı "reformist" olarak görmesini ve yapılan teklifi kabul etmesini sağladı.⁵¹ Mâbeyn Ferîkliği vazifesini şart koşarak teklifi kabul eden Said Paşa⁵², II. Abdülhamit'in tahta çıktığı gün (31 Ağustos 1876) fiilen görevine başlamış oldu.⁵³ Ertesi gün (1 Eylül 1876'da) göreve resmen atanan Said Paşa⁵⁴ II. Abdülhamit'in ilk Mâbeyn Feriki oldu. Yeni görevi nedeniyle Tecrübe Dâiresi Riyâseti'nden ayrıldı.

Mâbeyn ferikliğinin ilk günlerinde "Meşrûtiyet tarafdârı" olduğunu açık bir dille söyleyen Eğinli'ye, II. Abdülhamit'in memnuniyetini belirtip

46 Ahmed Fethi Paşa'nın ilk eşi Şemsinur Hanım'dan dünyaya gelen Mahmud Paşa, Eğinli'nin kayınıdır. Mahmud Paşa, Sultan Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan'la evlenmiştir. Bu nedenle Damad Mahmud Paşa olarak anılmıştır.

47 Mâbeyn hakkında bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "Mâbeyn-i hümayun", *DİA*, C. XXVII, s. 283-286.

48 Eğinli Said Paşa, *Jurnal*, C. I, s. 1.

49 A.g.e, g. y.

50 A.g.e, s. 4.

51 A.g.e, s. 2.

52 A.g.e, g. y. Eğinli, kendisine Başmâbeyncilik görevinin teklif edilmesine karşın bunu reddettiğini ima etmektedir. Ancak yapılan teklifte II. Abdülhamit'in O'nu bu iki vazifeden hangisinde istihdam etmek istediğine dair bir açıklık mevcut değildir.

53 A.g.e, g. y.

54 Eğinli'nin resmen göreve tayin edilmesi tabii olarak bir gün sonra çıkarılan irade ile gerçekleşmiştir. Said Paşa, bu görevde bulunan Şevket Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. BOA, İ.DH 730/50856 (12 Şaban 1293/1 Eylül 1876).

iltifat etmesi onu padişahın "meftûnu" yapmaya⁵⁵ yeterli oldu. Düzenlenen Cuma Selamlığı törenlerinde⁵⁶ sürekli padişahın yanında bulunan⁵⁷ ve onun yabancı diplomatlarla görüşmelerinde tercümanlık görevini yerine getiren Said Paşa⁵⁸, askerî tedbirler hakkında da fikirlerini dile getiriyordu.⁵⁹ Ancak bu durum Sadrazam Rüşdü Paşa örneğinde olduğu gibi bazı bürokratlarla ilişkilerinin gerginleşmesine neden oluyordu.⁶⁰ II. Abdülhamit, bu gerginliğin ortadan kaldırılması için emir veriyorsa da temelde kendisine en yakın bürokratlardan birinin, hoşlanmadığı Sadrazam Rüşdü Paşa'yla⁶¹ çekişme içinde olması fikirlerine uygunluk arz ediyordu. Nitekim "hâin" olarak gördüğü ancak bir süre sonra sadarete getirmeye mecbur olacağı Midhat Paşa'yla⁶² da Eğinli'nin ilişkisi oldukça sertleşecekti. İki sadrazamı hakkındaki düşüncelerini sert sözlerle ifade eden II. Abdülhamit,⁶³ bu konuşmaları sırasında Eğinli'nin "Meşrûtiyet tarafdârı" olduğunu gözden kaçırmıyordu. Reformcu Sultan III. Selim'in kılıcını Eğinli'ye hediye eden II. Abdülhamit⁶⁴ bu türden ihsanlarla⁶⁵ "padişah-bende" ilişkisini iyice pekiştiriyordu. Eğinli'nin "Meşrûtiyet tarafdârlığı" "padişah-bende" ilişkisinin ötesine geçemiyordu.

55 *Jurnal*, C. I, s. 4.

56 Osmanlı Devleti'nde hükümdarların halka açık bir camide Cuma Namazı kılması ve bunun için yapılan törendir. Selâmlık Resmi, Selâmlık Resmi-i âlisi adıda verilen bu tören ahalinin padişaha bizzat şikayetlerini sunma fırsatına imkan tanımaktaydı. Ayrıntılı bilgiler için bkz. Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Cuma Selamlığı", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 459-471; "Cuma Selâmlığı", *DİA*, C. VIII, s. 90-92.

57 A.g.e, ç. y.

58 A.g.e, ç. y; BOA, Y. PRK. HR 1/96.

59 A.g.e, s. 19.

60 A.g.e, s. 19-22.

61 II. Abdülhamit'in hükümdar olmasından itibaren Rüşdü Paşa ve Midhat Paşa hakkında ortaya koyduğu görüşleri için bkz. A.g.e, s. 52.

62 A.g.e, g. y.

63 A.g.e, g. y.

64 A.g.e, s. 13. Eğinli'nin büyük oğlu Memduh Bey'e intikal eden bu kılıç yaklaşık 1905 tarihinde Kuzguncuk'taki yalıdan ailenin aşçısı tarafından çalınmış ve ele geçirilememiştir. Daha sonra bu kılıcın Mısır'da bir koleksiyon içinde görüldüğü şayiaları çıkmıştır. Bkz. Nazan Danişmend, "İlk Meşrutiyet Devrinin En Mühim Vesikası: Eğinli Sait Paşa Hâtıratı", *Türklük* 1939-1940, C. I, s. 472.

65 A.g.e, s. 7, 14.

Said Paşa'nın da istediği meşrûfî yönetime geçiş çabaları devam ediyordu. Bunu temin edecek Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanması işini Midhat Paşa'nın riyasetinde kurulmuş olan bir komisyon üstlenmişti.⁶⁶ Komisyon tarafından hazırlanan ve tab ettirelen taslak üzerinde vükelâ tarafından bazı düzenlemeler yapılmış ve II. Abdülhamit'e sunulmuştu. Sultan, tadil edilen bu metin üzerinde Eğinli, (Küçük) Said Paşa ve Süleyman Paşa'nın görüş bildirmelerini istedi.⁶⁷ Bir araya gelen bu üçlü görüşlerini bir layiha halinde padişaha takdim ettiler.⁶⁸ Hazırlanan layihada, devlet idaresinin ve tebanın hukukunun padişah tarafından deruhte edilmesi, devletin resmi dininin İslâm olduğu ve devletin resmi dilinin Türkçe olması gibi maddeler üzerinde görüş bildirildi.⁶⁹ Nitekim Kânûn-ı Esâsî'de⁷⁰ “*Teb'a-i Osmâniyenin hidemât-ı devlette istihdâm olunmak için devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçe'yi bilmeleri şarttır.*” şeklindeki 18. madde⁷¹ söz konusu layihanın etkisiyle yer aldı.⁷²

Said Paşa'nın karşı çıktığı diğer husus ise padişahın şüphe ettiği kişiyi memleketten kovup uzaklaştırabileceği maddesiydi.⁷³ Bu maddeyi hazırlanan kanun taslağına koyduran Damad Mahmud Paşa⁷⁴ ile uzun sürecek ciddi bir çekişme içerisine girdi. Tersane Konferansı'nın toplanmasına az zaman kalmasından ötürü Sadrazam Midhat Paşa kanununun bir an evvel ilanını istiyordu. Bunun üzerine II. Abdülhamit, Eğinli, Mahmud Paşa ve Mâbeyn Başkatibi (Küçük) Said Paşa ile toplantılar yaparak söz konusu maddenin kanun metninde yer alıp almaması hususunda müzakerelerde

66 Mahmûd Celâleddîn Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, İstanbul 1326, C. I, s. 220.

67 Kanun taslağı bir çok kişiye gönderilerek bu konu hakkındaki fikirleri alınmıştı. Bkz. *Jurnal*, C. I, s. 24.

68 A.g.e, s. 24

69 A.g.e, s. 25-28

70 Kanûn-ı Esâsî'nin tam metni için bkz. A.g.e, s. 210-223.

71 A.g.e, s. 211.

72 Nazan Danişmend, Eğinli Sait Paşa, s. 249-262. Bu makalede Türkçe'yi resmi dil ilan ettiren kişinin Eğinli Said Paşa olduğu yolunda ortaya atılan görüş ihtiyatla karşılanmalıdır. Çünkü hazırlanan layiha mezkur üç kişinin ortak düşüncelerini ve imzalarını taşımaktadır.

73 *Jurnal*, C. I, s. 27, 31.

74 113. maddenin kanun metnine ilave eden ve çıkarılmasına karşı duran kişinin Mahmud Paşa olduğuna dair bkz. A.g.e, s. 27, 31.

bulundu.⁷⁵ Yapılan son toplantıda Eğinli, suçu sabit olmayan bir kişinin sadece şüphe üzerine bu şekilde cezalandırılmasının tüm kanunu hükümsüz bırakacağını dile getirip söz konusu maddenin kanun metninden çıkarılmasında ısrar etti. Buna karşın Mahmud Paşa'nın maddenin kanunda yer almasında direnmesi sonuçsuz kaldı. II. Abdülhamit, Eğinli'nin ortaya koyduğu görüşleri uygun buldu ve maddenin kanundan çıkarılmasını istedi (22 Aralık 1876).⁷⁶ Padişahın bu kararı Eğinli'yi oldukça memnun etmişti.⁷⁷ Fakat ertesi gün Eğinli büyük bir sürprizle karşılaştı. Sultan söz konusu maddeyi "*Polisin ma'lûmât-ı mevsûkesi üzerine taht-ı şübhede bulunanları zât-ı hazret-i padişahînin memâlik-i şâhânedan tard u nefy ile mücâzât etmeye hakkı vardır.*" şeklinde tadil etmiş ve bu haliyle kabul edilmezse *Kanûn-ı Esâsî*'yi ilan etmeyeceğini söylemişti.⁷⁸ Bunun üzerine Eğinli, padişaha "*Polise istenildiği gibi emr verilir efendimiz bilirsiniz*" diyerek yanından ayrılmıştı.⁷⁹ Temelde ise Meşrûti yönetimi istemeyen kısacası hükümdarlık haklarını paylaşmak istemeyen⁸⁰ II. Abdülhamit içinde bulunduğu şartlar nedeniyle Kanûn-ı Esâsî'nin ilanına mecbur oluyordu. Bu nedenle mezkur madde ile elinde bulunduracağı hakkı kaybetmek istemiyor ve herkesin görüşünü alarak maddeye itirazların hangi noktada toplandığını görmek istiyordu. Nitekim Eğinli'nin itiraz noktasını oluşturan "suçun sabit olması gerektiği" ilkesini hükümdar dikkate alarak "*Polisin ma'lûmât-ı mevsûkesi*" ifadesiyle ortadan kaldırmış oluyordu. Yine Said Paşa'nın, "polise istenildiği gibi emir verildiği" yönündeki ciddi eleştirisi ise neticenin değişmesine yetmiyordu. Padişahla yaptığı konuşmadan sonra Kanûn-ı Esâsî son halini aldı ve hazırlanan hatt-ı hümayun ile beraber Babiâli'ye gönderildi. Devlet görevlilerinin de hazır olduğu ortamda

75 A.g.e, s. 31.

76 A.g.e, g. y.

77 A.g.e, g. y.

78 A.g.e, s. 32. Ayrıca 113. maddenin Mâbeyn ricali tarafından taslağa ilave ettirildiği, Mâbeyn Başkatibi Said Paşa'nın "*ihlâl-i asâyiş-i umûmî yolunda hareketleri zâbitaca tahakkuk edenleri memâlik-i Osmâniye'den tard ve ihrâca padişahın iktidârî olmasını*" havi bir madde kaleme aldığı ve bunu derc ettirebilmek için Damad Mahmud Paşa'yla görüştüğünü, Midhat Paşa'nın itirazlarına rağmen Mahmud Paşa'nın maddenin kanuna ilavesini başardığı yönündeki görüşler için bkz. *Mirât-ı Hakikat*, C. I, s. 222.

79 *Jurnal*, C. I, s. 32.

80 A.g.e, s. 52.

Babiâli'de *Kanûn-ı Esâsî* ilan edildi (6 Zilhicce 1293/23 Aralık 1876) ve özellikle Hıristiyan ahali tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı.⁸¹

Kanûn-i Esâsî'nin ilanı ile ilgili bu siyasî gelişmeler sonrasında Said Paşa eğitim işleriyle daha yakından ilgilenecek ve Mekteb-i Harbiye'nin idaresini üstlenecekti. Sultan II. Mahmud döneminde subay yetiştirilmek için Maçka'da oluşturulan ve ilk dönemlerinde Mekteb-i ulûm-ı harbiyye, Mekteb-i fûnûn-ı harbiyye gibi isimlerle de anılan okul 1 Temmuz 1835 yılında resmen açılmış ve bundan sonra Mekteb-i harbiyye ismiyle anılmaya başlanmıştı.⁸² 23 Ocak 1877'de Mekteb-i harbiye nazırlığı'na tayin edilen Said Paşa, haftanın iki günü nazırlık görevinde ve diğer günler icab ettiği takdirde sabahları birkaç saatini mektebdeki göreviyle ilgilenecek geçirecekti. Geriye kalan vakitlerini ise Mâbeyn ferikliği görevine hasr edecekti.⁸³

Said Paşa 1877 yılı içerisinde Tersane Konferansı kararları dolayısıyla Midhat ve Damad Mahmud Paşa ile karşı karşıya geldi. Rusya'nın izlediği politika sonucu 1875'te Bulgaristan'da başlayan olaylar kapanmadan Sırbistan ve Karadağ'ın savaş ilanı (1-2 Temmuz 1876) imparatorluğu oldukça güç durumda bırakmıştı. Çözümlemeyen Balkan bunalımı nedeniyle batılı devletler İstanbul'da bir konferans düzenleme kararı aldılar. Tersane Konferansı'na (23 Aralık 1876-20 Ocak 1877) katılacak devletlerin taleplerini dizginleyeceğine inanılan Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı⁸⁴ beklenen etkiyi yapmadı ve konferansta batılı devletlerin ortaya attığı reform taleplerini yumuşatmaya yeterli olmadı. Kısacası dış politika gerçeklerini ortadan kaldırmadı. Sadrazam Midhat Paşa'nın başkanlığında konferans kararlarının kabul edilip edilmemesini kararlaştırmak için bir umumî meclis toplandı (3 Muharrem 1294/18 Ocak 1877).⁸⁵ Bâbiâli'de toplanan mecliste, konferansın toplanmasına neden olan süreç, devletin içinde bulunduğu mali ve askeri

81 A. g. e, s. 32-33.

82 Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *DİA*, C. 16, s. 115-119.

83 BOA, İ.DH 739/60490. Nazan Danişmend, Eğinli'nin Mâbeyn Müşîri ve Bahriye Nâzırı olmasıyla aynı anda bu göreve getirildiğini belirtmektedir. Bkz. a.g.m, s. 254. O'nun bu göreve Mâbeyn Müşîri olduğu zaman 1875 yılında tayin edilip 1876 yılında azl edildiğini belirten Mehmed Es'ad da bu konuda hataya düşmüştür. Es'ad'ın bu görüşleri için bkz. *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, İstanbul 1310, s. 148-149.

84 Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 168.

85 *Jurnal*, C. I, s. 48.

durum ve konferans kararlarının kabul edilip edilmemesinin doğuracağı neticeleri izah eden ve Midhat Paşa tarafından hazırlanan bir beyânnâme okunduktan sonra müzakerelere başlandı.⁸⁶ Mecliste konferans kararları kesin olarak reddedildi.⁸⁷ Kararların kabul edilmemesi üzerine, batılı devletlerin konferansa katılan murahhasları ve büyükelçileri İstanbul'dan ayrılarak ilişkileri maslahatgüzar seviyesine indirdiler (20 Ocak 1877).⁸⁸

Konferans kararlarının reddedilmesinin Rusya ile girişilecek bir savaş ve bunun neticesinde ağır bir mağlubiyet manasına geldiği Sadrazam Midhat Paşa tarafından biliniyordu.⁸⁹ Eğinli de tam bu noktada Midhat Paşa ve Damad Mahmud Paşa'yı tenkit ediyordu. Rusya ile girişilecek savaşın doğuracağı ağır neticeler tahmin edildiği halde konferans kararlarının yumuşatılarak kabul edilmemesinin nedenleri olarak Midhat Paşa ve Mahmud Paşa'nın faaliyetlerini görüyordu. Eğinli, Sadrazam Midhat Paşa ve Tophâne Müşîri Damad Mahmud Paşa'nın savaş taraftarı olmalarından ötürü basın ve ahaliyi harp için tehyic etmelerinden ve bir umumî meclis toplayarak konferans kararlarını reddettirip padişahı baskı altına almalarından dolayı oldukça rahatsızdı.⁹⁰ Konferans kararlarının imkanlar ölçüsünde değiştirilerek kabul edilmesinin gerekli olduğuna inanan Eğinli aksi halde Rusya ile girişilecek harpte bütün Rumeli'nin kaybedileceğini düşünüyordu.⁹¹ Bundan dolayı Midhat Paşa ve Mahmud Paşa nezdinde "savaş aleyhtarı" grup içerisinde yer alıyordu. Midhat Paşa ve Mahmud Paşa Eğinli'yi bertaraf edebilmek için, savaş aleyhtarı olmak için Rusya'dan elli bin lira rüşvet aldığı ve Lord Salisbury'nin sırkatibi vasıtasıyla gizlice Rusya'yla görüştüğü yönünde II. Abdülhamit'e bir jurnal⁹²

86 Sadrazam Midhat Paşa tarafından hazırlanan bu beyânnâme metni için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*, Ankara 1987, C. II, s. 8-15.

87 Umumî meclisin aldığı kararları içeren mühürlü mazbata için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası", *TD*, C. 6, S. 9, İstanbul 1954, s. 123-140.

88 *Jurnal*, C. I, s. 50-51.

89 Midhat Paşa, *Tabşıra-ı İbret*, yay. Ali Haydar Midhat, İstanbul 1325, s. 189-190; Türkgeldi, *Mesâil*, s. 15.

90 *Jurnal*, C. I, s. 48-49.

91 A.g.e, s. 38.

92 Jurnal ve Jurnalcilik hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafîye Teşkilâtı ve Jurnaller", *İlmî Araştırmalar Dergisi* 8, (a. b.), İstanbul 1999, s. 65-83.

verdiler.⁹³ Bu konudan bahsetmek için Eğinli'yle görüşen II. Abdülhamit, söylenenlere inanmadığını belirterek bu kişiler hakkında çekincelerini dile getirdi.⁹⁴ Padişah'tan güven alan Eğinli verilen bu jurnalden dolayı oldukça hiddetlenmiş ve Midhat ve Mahmud Paşalar hakkında oldukça ağır sözler sarf etmişti (20 Ocak 1877).⁹⁵ Bundan bir süre sonra ise hoşlanmadığı Midhat Paşa'nın azl edildiğinin tebliğiyle Kanûn-ı Esâsî'nin 113. maddesine istinaden ülke dışına sürgün edilmesi görevi Eğinli'ye verildi. Midhat Paşa'dan nefret eden ve amcası Sultan Abdülaziz'in ölümünden sorumlu olduğunu düşünen II. Abdülhamit, sadrazamla arasındaki gerginliğin artması üzerine tutulan zabtiye raporlarını gerekçe göstererek Midhat Paşa'yı görevinden azl etti. Ancak Midhat Paşa'nın nüfuz ve şöhretinden çekinen II. Abdülhamit ve Eğinli, azl ve sürgün işini sessizce gerçekleştirmek için çaba sarf ettiler. Gereken askerî tedbirler alındıktan sonra Çırağan Sarayı'na getirilen Midhat Paşa'yı karşılayan Said Paşa, tütün ve kahve ikramının akabinde sadaret mührünü Midhat Paşa'dan aldıktan sonra ülke dışına sürgün edileceğini bildirdi. Midhat Paşa, "*Allah bu millete rahmet eylesin*" sözünü sarf ederek gitmesi için hazırlanmış olan İzzeddin adlı vapura Eğinli tarafından bindirildi. Sarayburnu açıklarında Midhat Paşa'nın istediği para ve yaverini aldıktan sonra hareket eden İzzeddin vapuru İtalya'nın Brindisi kentine doğru hareket etti (5 Şubat 1877).⁹⁶ Midhat Paşa'nın azli görevinde önemli bir rol üstlenen Eğinli, II. Abdülhamit tarafından övgüler alıyor ve ödüllendiriliyordu.⁹⁷

Kanûn-ı Esâsî'nin ilanından sonra oluşturulan Meclis-i mebusan 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen törenle açıldı.⁹⁸ Bu önemli dahilî gelişmelerin yanında dış politikada sıkıntılar devam ediyordu. Henüz Balkan bunalımına bir çare üretilmemişti. Londra'da bir araya gelen batılı devletler Tersane Konferansı kararlarından pek farklı olmayan Londra Protokolü'nü 31 Mart 1877'de imzaladılar. Protokol kararları 12 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti tarafından reddedildi. Bu kararların kabul edilmemesi Rusya ile girişilecek harbin kapısını sonuna kadar açtı.

93 *Jurnal*, C. I, s. 49-51.

94 A.g.e, s. g. y.

95 A.g.e, s. g. y.

96 A.g.e, s. 51-59.

97 A.g.e, s. 59.

98 A.g.e, s. 63-64.

Gerek Tersane Konferansı gerekse Londra Protokolü Osmanlı Devleti için oldukça ağır kararlar içermekteydi. Bunu kabul edip etmemek ise dönemin hükümet ve idaresinin meşrû kararıydı. Protokol reddedildiğine göre idare tarafından gereken askerî hazırlıklar yapılmış olmalıydı. Bunu öğrenmek isteyen Eğinli, gerek Bâbîâlî ve gerekse Bâbiseraskerî'nin harp planlarını istemesini II. Abdülhamit'e tavsiye etti.⁹⁹ Padişahın talebi üzerine her iki makamdan gönderilen planlar Osmanlı ve Rus kuvvetlerinin tahmini rakamlarından ibaretti.¹⁰⁰ Rusya maslahatgüzarı Nelidof 23 Nisan 1877'de Rusya'nın Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini resmen kestiğini Bâbîâlî'ye bildirdi.¹⁰¹ Bir gün sonra ise 93 Harbi resmen ve fiilen başlamış oldu. Patlak veren savaşta, hazırlıksızlık, paşaların çekişmesi ve plansızlığın faturası ağır şekilde ödenecekti.

Savaşın başlaması endişesini Eğinli Said Paşa, "*Eyvah! Allâh encâmımız hayr eyleye.*" sözleriyle dile getiriyordu.¹⁰² Said Paşa'nın yakın dostluk kuracağı İngiltere'nin yeni İstanbul Büyükelçisi Austin Henry Layard,¹⁰³ savaşın başladığı gün II. Abdülhamit'e sunduğu itimat-nâmeyle görevine başlıyordu.¹⁰⁴ Hızla ilerleyen Rus ordusunun Ardahan'ı zapt etmesi üzerine Bâbiseraskerî ve Meclis-i mebusan önünde toplanan bir grup Serasker Redif Paşa ve Tophâne Müşîri Damad Mahmud Paşa'yı bu olaydan dolayı sorumlu görüp aleyhlerinde slogan atarak, onlara güvenmediklerini dile getirmişlerdi (24 Mayıs 1877).¹⁰⁵ Bu durumdan endişe eden Redif ve Mahmud Paşa'lar "Kanun-ı örfî"yi (Sıkı Yönetim'i) ilan ettirmeyi başarmışlardı.¹⁰⁶ Ahalinin bu çıkışının sonunda kendisine yöneleceğini düşünen ve endişeye kapılan II. Abdülhamit, paşaların sıkı yönetim ilanına izin vermişti.¹⁰⁷ Redif ve Mahmud Paşa, sıkı yönetimi rakiplerini bertaraf etmek için bir araç olarak kullanmıştı.¹⁰⁸ Eğinli'nin "millet tarafdarı" oldu-

99 A.g.e, s. 72.

100 A.g.e, s. 72-74.

101 A.g.e, s. 75.

102 A.g.e, g. y.

103 *Jurnal*, C. II, s. 405-406.

104 *Jurnal*, C. I, s. 75.

105 A.g.e, s. 78.

106 A.g.e, g. y.

107 A.g.e, s. 79.

108 A.g.e, g. y.

ğundan ötürü sürgün edilmesi gerektiğini II. Abdülhamit'e söyleyen Redif ve Mahmud Paşa istediklerini gerçekleştirememişti.¹⁰⁹ Ancak padişahla ilişkilerini bir miktar da olsa sekteye uğratmayı başarmışlardı.¹¹⁰ Said Paşa, ise meşrûyetle idare edilen ülkede ahalinin tepkisini doğal karşılıyor ve bu olayı "efkâr-ı umûmiyenin gonca halî" olarak görüyor ve sıkı yönetimle "gonca gülün" kırılmamasını istiyordu.¹¹¹ Midhat Paşa'nın Tersane Konferansı dönemindeki faaliyetleri ve sürgün edilmesi sırasında Eğinli'ye göre olmayan "efkâr-ı umûmiye"¹¹² her nasılsa bu defa ortaya çıkmıştı. Said Paşa'nın olayı bu kadar önemsemesinin altında yatan neden ise ahalinin tepkisinin rakiplerine yönelmesi ve onları bertaraf etmek için iyi fırsat oluşturmasıydı. Nitekim ahalinin genelinin nefreti ve memnuniyetsizliğini üzerlerine çeken bu kişilerin görevden alınması için II. Abdülhamid'e tavsiye ve telkinlerde bulunmuştu.¹¹³

Savaşın ilerleyişini yakından takip eden batılı diplomat ve subaylar görüşlerini içeren bazı mektupları, bulunduğu makam nedeniyle Said Paşa'ya gönderiyorlardı. Bunlardan birisi de Henry Layar'dı. İngiliz elçi gönderdiği mektupta doğu cephesinde bazı gelişmeleri ve devletiyle Osmanlı hükümeti arasındaki bazı sorunları dile getiriyordu (3 Haziran 1877).¹¹⁴ General Klapka ise Rumeli'deki savaşın gidişi, alınması gereken tedbirler ve askerî strateji açısından hangi mevkilerin önemli olduğuna dair bir layiha göndermişti (1 Temmuz 1877).¹¹⁵

Esasen bu layiha Klapka'nın, Rus ordularının hızla ilerlemesi ve cepheye yeni askerî birlikler sevk etmesinden ötürü ilk planın değerini yitirmesinden kaynaklanıyordu.¹¹⁶

Padişahın teveccühü kazanmaya devam eden Said Paşa, yakın arkadaşı Rauf Paşa'nın Bahriye nâzırlığı'ndan ayrılması üzerine Bahriye

109 A.g.e, s. 78.

110 A.g.e, s. 79.

111 A.g.e, s. 78-79.

112 A.g.e, s. 38, 57.

113 A.g.e, g. y.

114 BOA, Y.EE 42/90.

115 *Jurnal*, C. I, s. 87-89.

116 Klapka'nın layihayla birlikte Eğinli'ye gönderdiği mektup için bkz. BOA, HR.TO 518/92 (1 Temmuz 1877).

nâzırı kaymakamlığı'na tayin edildi (8 Receb 1294/19 Temmuz 1877).¹¹⁷ Gelibolu, Çanakkale Boğazı dolasıyla İstanbul'un Rusların eline geçmesinden endişe duyan İngiltere, böyle bir durumun önüne geçebilmek amacıyla Gelibolu'nun askerî açıdan tahkim edilmesini istiyordu.¹¹⁸ Layard, 24 Temmuz 1877 tarihli layihasını Eğinli'ye göndermişti. İngiliz elçisinin ortaya koyduğu görüşlerden etkilenen ve endişelenen Said Paşa, layihayı Bâbîâlî'ye gönderdikten sonra Sadrazam Edhem Paşa'yla bu konuda bir görüşme yaptı.¹¹⁹ Bolayır ve Maydos mevkilerinin derhal tahkim edilmesi gerektiğini söyleyen Said Paşa'ya, sadrazamın “*Efendim biz İngilizlere yardım edemeyiz.*” cevabını vermesi onu hayretler içerisinde bırakmıştı. Bu sıkıntılı durum karşısında Eğinli, sadrazama “*Acâib! ben Gelibolu şibh-i cezîresini bizim zann ediyorum; İngilizlerin olduğunu bilmiyordum.*” sözleriyle karşılık vermişti.¹²⁰ Bu konuşmanın akabinde Said Paşa, sadrazam nezdinde vükelânın mecnun ve savaşın vahim neticesini göremeyen insanlardan oluştuğunu belirtiyordu.¹²¹ Layard'ın bu girişimi ise sonuçsuz kalıyordu.

Said Paşa, Bahriye nazırı kaymakamı sıfatıyla Osmanlı donanmasının idaresinden sorumlu kişiydi. Savaşın başlangıcında yayınlanan bir beyanname ile¹²² tüm Osmanlı sahillerinin Rus gemilerine kapalı hale getirilmesi kısacası bir abluka (Hasr-ı bahriye) uygulanması kararı alınmıştı.¹²³ Ancak abluka planı istenilen şekilde yürümemeye başlamıştı. Rusların istimbolur üzerine yerleştirdikleri torpiller Osmanlı zırhlılarını gerek Karadeniz'de

117 BOA, İ.DH 61338; *Jurnal*, C. I, s. 90.

118 Layard'ın General Dickson'la Eğinli'ye gönderdiği layiha metni için bkz. *Jurnal*, C. I, 91-92.

119 A.g.e, s. 93.

120 A.g.e, g. y.

121 A.g.e, g. y.

122 Beyannâme metni için bkz. Mahmûd Celâleddîn Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, C. II, İstanbul 1326, s. 66.

123 İngiltere, Süveyş Kanalı'nı da kapsayan bu karara Hindistan ticaretine engel olduğu gerekçesiyle itiraz etmişti. Ayrıca Süveyş Kanalı'nın harp bölgelerinden biri haline getirilmemesi yönünde Rusya'ya da ikazda bulunmuştu. İngiltere'nin bu yöndeki talebi üzerine Meclis-i vükelâ'da yapılan müzakereler sonucunda Süveyş Kanalı, Rusya hariç diğer devletlere açık hale getirildi. Bu yönde alınan karar Hariciye Nezâreti tarafından İngiltere'ye bildirilmişti. Bkz. BOA, Y.EE 84/96.

gerekse Tuna'da oldukça zor durumda bırakıyordu. Osmanlı donanmasının torpiller karşısındaki bu durumu ahali arasında da tepkilere neden oluyordu. İstanbul'daki ahaliden bazıları tesadüf ettikleri Bahriye mensuplarına sarft ettikleri “*Beyefendi torpil var; [ayağını] kaldırma yavaş bas.*” sözleriyle alay ediyorlardı.¹²⁴ Ayrıca Rusya, nakliye gemilerine yerleştirdikleri toplarla zaman zaman Karadeniz sahillerinde boy gösteriyor ve Osmanlı posta ve nakliye gemilerine zarar vermeyi başarıyordu. Bu türden bir saldırı Şile önlerinde gezinen Mersin adlı nakliye vapuruna düzenlenmişti. Karadeniz'den bu kabilden haberlerin gelmesi Eğinli'nin olayı iyice tahkik ederek harekete geçmesine ve padişaha ondan sonra haber vermesine neden oldu. Ancak padişah haberi duymuş ve Eğinli'nin vakayı kendisine söylememesinden dolayı sitem etmişti. Said Paşa ise iki gemiyi olay yerine göndererek gereken tedbiri aldığını ve olayın sıhhatini tahkik ettikten sonra haber vermeyi düşündüğünü ancak hata yaptığını söyleyerek kendini savundu. Padişahla bu görüşmesi sırasında Girit, Ereklı ve Varna'da bulunan zırhlıların İstanbul'a gelmesi için talimat verdi. Tam da o sıralarda Boğaz'da yirmi beş top atıldığı haberi geldi. Bu haber II. Abdülhamit'i oldukça endişeye sevk ederek “*İstanbul gitti*” sözlerini sarf etmesine neden oldu. Padişah’tan “*Şimdi git zırhlıları kaldır.*” talimatını alan Eğinli derhal Dolmabahçe önündeki zırhlıları olay yerine gönderdi ve oldukça uzun bir gece geçirdi. Eğinli'nin aldığı haberlere göre içinde asker bulunmayan Mersin vapuru batırılmış ve Rus gemileri tarafında Osmanlı nakliye gemilerine birkaç top atılmıştı (3 Ağustos 1877).¹²⁵

II. Abdülhamit, Eğinli ve (Küçük) Said Paşa'nın Rusya ile bir antlaşma yapılıp yapılmaması konusunda görüşlerini belirtmelerini istemişti (21 Ağustos 1877). Bu konuda bir yazı kalem alan Eğinli ertesi gün padişaha takdim etti. Said Paşa, savaşın iki taraf içinde kötü olduğunu ve Rusların Tuna'da durdurulması ve hatta galip gelmesi halinde dahi bu devletin “düvel-i muazzama” sınıfından düşmemek için mağlubiyeti kabul etmeyeceğini ve sulha yanaşmayacağını belirtiyordu. Gelecek ilkbahara kadar her iki devletin, ordularını ikame etmek için ağır bir yükün altına gireceğini ve bahar aylarında Rusların tekrar taarruza geçeceğini düşünüyordu. Bununla beraber Rumeli ile Anadolu'dan muhacirlerin nakli ve bunların ihtiyaçlarının karşılanmasının oldukça maliyetli bir iş olduğu bununda zor durumda olan hazineyi çökerteceğini dile getiriyordu. Bunlara ilave olarak sava-

124 *Mirât-ı Hakikat*, C. II, s. 124.

125 *Jurnal*, C. I, s. 93-94.

şın uzaması ve Osmanlı Devleti'nin galip çıkması halinde dahi Rusların mağlubiyeti kabullenemeyip beş altı yıl sonra tekrar saldırıya geçeceğini ve bu arada devletin yaralarını sarıp da büyük çapta asker toparlayamaması durumunda tamamıyla yıkılışa gideceğini ifade ediyordu. Bu yüzden Rusya ile yapılacak bir antlaşma "*Devlet-i aliyye için tarîk-i selâmetti.*"¹²⁶ Osmanlı ordularının art arda yenilgileri barış yapılmasını kaçılmaz kılıyordu. Padişaha barış yapılmasının gerekli olduğunu izah eden Said Paşa, diğer bürokratlarla birlikte yapılacak antlaşma hakkında fikir alışverişinde bulunuyordu.¹²⁷

93 Harbi'nin başlangıcında Serdar-ı ekrem sıfatıyla Rumeli cephesindeki Osmanlı ordularının genel komutanı olan Abdülkerim Paşa, alınan mağlubiyetlerden ötürü suçlanarak görevden azl edildi ve İstanbul'a çağrıldı. Yerine Mehmed Ali Paşa tayin edildi. Başarısızlıkların sorumlusu olarak görülen Abdülkerim Paşa ve Serasker Redif Paşa'nın yargılanması için başkanlığını Namık Paşa'nın yaptığı "Dîvân-ı harb" adıyla bir mahkeme teşkil edildi. Namık Paşa, Eğinli'nin buraya aza olarak tayin edilmesini istedi. Ancak II. Abdülhamit, askerî kanuna göre mahkemenin üç müşir ve üç ferikten oluşması gerektiğini ve bununda mevcut olması sebebiyle Eğinli'nin aza olarak tayin edilmesine gerek olmadığını belirtiyordu. Bu nedenle Eğinli'nin sadece gerektiğinde görüşlerine başvurulmak amacıyla mahkemede bulundurulmasını istedi (21 Ağustos 1877).¹²⁸ Ferik Ali Nizamî tarafından hazırlanan iddianameye karşı Abdülkerim Paşa'nın yaptığı savunmada Rumeli'deki deniz muharebelerinde sorumluluğun Bahriye nazırlarında aranması gerektiği yönündeki uzunca ifadeleri¹²⁹ göz önüne alındığı takdirde Eğinli'nin aza olarak tayin edilmesi hiç de uygun olmayacaktı. Savaşın başlangıcından temmuz ayına kadar Bahriye nazırı olarak Eğinli'nin yakın dostu Rauf Paşa bulunuyordu. O'nun akabinde ise Eğinli, vekaletle aynı görevi üstleniyordu. Aza olarak tayin edilecek Eğinli'nin eleştirilere karşı hakkaniyetle davranacağı düşünülemezdi. Yine aynı nedenle aza tayin edilmesi şayialara yol açacaktı. Sonuçta tepkili olan ahalinin önüne şayialardan azade olarak yapılan yargılamadan sonra sorumlu bir kişi konması gerekiyordu.

126 A.g.e, s. 95-96. Said Paşa'nın antlaşmanın hangi şartlarda, ne zaman ve nasıl yapılacağına dair görüşlerini içeren 97 ve 98. sayfalar hatıratında eksik durumdadır.

127 A.g.e, s. 102.

128 BOA, İ.DH 753/61503.

129 Bu iddianame ve verilen cevaplar için bkz. *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 178-194.

Savaşta uğranılan mağlubiyetler ahalinin tepkilerine neden oluyordu. Bu baskıyı hisseden Sadrazam Edhem Paşa istifasını sunmuştu. Ancak sultan onun istifasını kabul etmedi ve Eğinli vasıtasıyla kendisine bunu bildirdi (3 Aralık 1877).¹³⁰ Sadrazamın konağından Yıldız Sarayı'na giden Eğinli'ye sultan, harp sırasında gösterdiği yararlılıktan ötürü özel bir madalya ihsan etti (3 Aralık 1877).¹³¹ 19 Temmuz 1877'den beri Bahriye Nezareti Kaymakamlığı görevini sürdüren Eğinli, ferik rütbesiyle Bahriye Nazırı oldu (26 Aralık 1877).¹³² Damad Mahmud Paşa'nın tahriki neticesinde, Eğinli daha önce meydana gelen Mersin vapuru hadisesi hakkında açıklamalarda bulunmak üzere Meclis-i mebusan'a gitti (5 Ocak 1878).¹³³ Serasker Rauf Paşa'da Eğinli'yle birlikte bulunuyordu. Mebusların, Said Paşa'ya yönelttiği sorular şu noktalarda toplandı:

1. Mersin vapurunun birinci kaptanın Dalmaçyalı, ikinci kaptanın Rusya asıllı olduğu halde neden görevden alınmadıkları?
2. Ablukanın başarısız olmasının nedenleri?
3. Vapurlarda kullanılan toplam kömür miktarı, nereden temin edildiği ve çok duman çıkararak birkaç saat öncesinden dumanlarının görülmesinin nedenleri?
4. Zahire yüklü 23 Rus gemisinin abluka altındaki sahillerinden nasıl çıkıp gereken yerlere yüklerini ulaştırdıkları?

Eğinli, Mersin vapurunun kaptanları hakkında bir bilgisi olmadığını, Mersin vapurunda Rus casusların bulunduğu yönünde şayialar işittiğini belirtti. 12 adet zırhlıdan ve bir seyyar filodan oluşan donanmanın parmaklık gibi sahilleri koruyamayacağını, Kırım Harbi'nde (1853-1856) güçlü İngiliz ve Fransız donanmasının dahi Rus sahillerini tamamıyla kontrol edemediğini, gemilerin sadece muharebede değil Batum ve Sohum gibi yerlerde olduğu gibi asker ve ahalinin sevkinde de kullanıldığını, zayıyata uğrayan gemilerin tamir edilemediğini, gemilerin zamanında talep edilen yerlere ulaşamamasının nedenlerinden biri olan, vinç olmayan gemilerle yük, olanlar ise asker sevkiyatında kullanılması hadisesinin bir çok yerden

130 A.g.e, s. 105

131 A.g.e, g. y.

132 A.g.e, s. 110

133 A.g.e, s. 111

gemi talep edilmesine, üç buçuk milyon ton kömür alındığını ve alınmaya devam edildiğini, kömürün önemli kısmının Ereğli'den temin edildiği ancak Bar taraflarına nakliyat yapılamadığı için satın alınmak mecburiyetinde kaldığı, kömürlerin fazla duman çıkararak saatler öncesinden vapurun denizdeki varlığını ifşa ettiğinin doğru olduğunu ifade etti. Said Paşa, eldeki imkanlarla en iyisinin yapılmaya çalışıldığını ve oldukça geniş bir alanı tutmaya çalıştıklarını sözlerine ilave etti. Mebuslar tarafından art arda yöneltilen sorularla bunalan Eğinli'nin imdadına Rauf Paşa yetişmeye çalıştı ancak sarf ettiği sözlerle vekilleri daha fazla hiddetlendirdi. Mersin vapurunda zabitlerin bulunduğunu ancak onlara duyulan ihtiyaç nedeniyle başka yerlere sevk edilmesiyle bu kaptanların istihdam edilmiş olduklarını izahla birlikte bu vapurun eski ve çürük olduğunu, Kalfa Serkis'in Sultan Abdülaziz'e satmak için aldığını belirtmesi büyük tepkilere neden oldu. Karada bu kadar askerin ölmesi yanında Mersin vapurunun önemsiz olduğunu söylemesi tepkilerle karşılaşınca vapurun kazanının eskimiş olmasından ötürü patlamış olabileceğini ve kaybedilen insanlar için üzgün olduğunu belirtip sözlerine son verdi.¹³⁴ Said Paşa'nın yaptığı izahat mebusları tatmin etmemişti. Bir kez daha izahatta bulunmak için meclise davet olunacağı kendisine söylendiyse de bu gerçekleşmedi.

Bahriye Nazırı ve Mâbeyn feriki olan Eğinli'ye vezaret rütbesi verilerek Mâbeyn müşirliğine tayin edildi (7 Muharrem 1295/11 Ocak 1878).¹³⁵ Mâbeyn ferikliği görevinden ayrılan Said Paşa, Mâbeyn müşirliği ve Bahriye nazırlığı görevlerini beraber yürütmeye başladı.

Rusların hızlı ilerleyişi İngilizleri oldukça endişelendirmiş ve İstanbul'un işgaline karşı bir tedbir olmak üzere donanmanın Beşikler Körfezi'ne geleceği 30 Haziran 1877'de Henry Layard'a¹³⁶ ve sonra Babıali'ye haber verilmişti (3 Temmuz 1877).¹³⁷ İngiliz donanması bundan iki gün sonra 5 Temmuz 1877'de Beşikler Körfezi'ne ulaşmıştı.¹³⁸ Babıali'nin ön protokol ve mütareke şartlarını kabul ettiği gün İngiltere, Amiral Geoffrey Phillips

134 Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Me'busân 1293-1877 Zabıt Ceridesi*, C. II, İstanbul 1954, s. 85-92.

135 *Jurnal*, C. I, s. 114; BOA, İ.DH 762/62141.

136 Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara 1968, s. 31.

137 A.g.e, s. 32

138 A.g.e, g. y.

Hornby'ye Çanakkale Boğazı'na girmesi talimatını vermişti.¹³⁹ Henry Layard'a gönderilen talimatta boğazdaki Osmanlı kale ve istihkamlarından ateş açılmasının önlenmesi istenmişti.¹⁴⁰ Layard, İngiltere sefaretî baştercümanı Sandison'ı Eğinli Said Paşa'yla görüşmek üzere gece Yıldız Sarayı'na gönderdi. Saraydaki makam odasında uykuda olan Eğinli'yi kaldıran Sandison, Amiral Hornby'nin Beşikler Körfezi'ndeki donanmayla, Osmanlı kalelerinden ateş açılrsa dahi Çanakkale Boğazı'na gireceğine dair emir aldığını belirtti. Bununla beraber Boğaz'daki kalelerden ateş açılması için talimat gönderilmesini ve donanmanın boğazdan geçebilmesi için padişahın izin vermesini ısrarla talep etti. Eğinli, Boğaz Kumandanlığı'na donanmaya ateş açılmaması için hemen talimat gönderdi ve konuyu padişaha bildirdi. Said Paşa, aynı zamanda Sandison'a hariciye nazırı ve sadrazamla görüşmesini söyledi. Ancak aynı gün Rusya'nın Gelibolu'yu zapt etmeyecekleri yönünde İngiltere'ye teminat vermeleri üzerine donanmanın bu hareketi durduruldu (25 Ocak 1878).¹⁴¹

31 Ocak 1877'de Edirne'de Rusya'yla Esâs-ı Sulh Protokolü ve Edirne Mütarekesi imzalanmasına rağmen Rus birlikleri İstanbul'a doğru ilerlemeye devam ediyorlardı. Yapılan ağır protokol ve mütareke neticesinde Rusların İstanbul'a doğru hızla ilerlemeleri ahali arasında ve Meclis-i mebusan'da tepkilere neden olmuştu.¹⁴² Meclis-i mebusan, Bahriye Nazırı Eğinli Said Paşa, Tophane Müşiri Damad Mahmud Paşa, Dahiliye Nazırı (Küçük) Said Paşa ve Serasker Rauf Paşa'nın kötü idarelerinden bahisle görevden alınmalarını Sadrazam Ahmet Hamdi Paşa'dan talep etmişti. Vükela değişikliğini teklif etmeye salahiyeti olmayan Meclis-i mebusan'ın isteğini uygun bulup padişaha bu yönde fikir beyan eden Ahmet Hamdi Paşa sadareten azl edildi (4 Şubat 1878).¹⁴³ Sadarete getirilmesi düşünülen kişi ise Ahmet Vefik Paşa idi. Vefik Paşa, Damad Mahmud Paşa ve Dahiliye Nazırı Said Paşa'nın azl edilmesini ve sadaret isminin Başvekalet olarak adlandırılmasını ve dahiliye nazırlığının başvekil uhdesine verilmesini talep etti.¹⁴⁴ Mahmud Paşa azl ve (Küçük) Said Paşa Hazine-i hassa nazır-

139 A.g.e, s. 52

140 A.g.e, g. y.

141 *Jurnal*, C. I, s. 118.

142 Mahmûd Celâleddîn Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, C. III, İstanbul 1327, s. 58.

143 *Jurnal*, C. I, s. 119.

144 *Mirât-ı Hakikat*, s. 61.

lığına getirildi. Ancak (Küçük) Said Paşa vükela meclisinde bulunamayacaktı. Meclis-i vükelada kimlerin yer alacağına dair bir de hatt-ı hümayun yazıldı.¹⁴⁵ Bu değişikliklerden sonra Ahmet Vefik Paşa Başvekil ünvanıyla görevine başlamış oldu. Hakkında olumsuz hava oluşan Eğinli Said Paşa ise Mâbeyn müşirliği ve Bahriye Nazırlığı görevlerini sürdürdü.

Rusların ateşkes antlaşması imzalanmasına rağmen İstanbul'a doğru ilerlemeleri¹⁴⁶ İngiltere'yi harekete geçirmeye mecbur bırakmıştı. Henry Layard, İngiliz sefarethanesine kendisini ziyarete gelen Bahriye Nazırı Eğinli Said Paşa'ya, Beşikler Körfezi'ndeki donanmanın İstanbul'a geleceğini söylemişti (9 Şubat 1878).¹⁴⁷ Üç gün sonra ise Layard, Eğinli'ye Amiral Hornby'nin Osmanlı devleti tarafından izin verilsin ya da verilmesin Çanakkale Boğazı'nı geçip İstanbul'a gitmek için talimat aldığını bildirdi.¹⁴⁸ Buna karşın Rus Çarı II. Aleksandr, İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmesi halinde kendilerinin de bir miktar askerle kente gireceklerini belirten bir telgrafı padişaha göndermişti. İki ateş arasında kalan hükümdar vükelayı derhal Mâbeyn'de toplantıya çağırdı. Yapılan toplantıda Rusların İstanbul'a girmesine engel olunamayacağı ve bu durumun vahim neticeler doğuracağı konusunda ortak bir fikir oluşmuştu. Bu nedenle padişah tarafından İngiltere Kraliçesi Victoria'ya gönderilen telgrafla donanmanın İstanbul'a sevk edilmesi protesto edildi. Aynı zamanda Rus Çarı II. Aleksandr'a gönderilen bir telgrafla olayın protesto edildiği bildirildi. Akabinde Yıldız Sarayı'nda umumi meclis toplantı. Bu toplantıda Rusların İstanbul'a girmesine ancak kısa bir süre engel olunabileceği ve bu nedenle İstanbul'a girmemeleri için imkan dahilindeki tüm çarelere başvurulması kararını içeren bir mazbata kaleme alındı (13 Şubat 1878).¹⁴⁹ Ertesi gün vükela, Mâbeyn'de toplandı ve Rus çarına, askerlerini İstanbul'a sokmaması için bir telgraf gönderdi. Aynı gün dört zırhlıdan oluşan İngiliz donanması Marmara Denizi'ne dahil oldu (14 Şubat 1878).¹⁵⁰ Eğinli'ye göre İngiliz donanmasının İstanbul'a gelişi kentin Ruslar tarafından işga-

145 *Jurnal*, C. I, s. 119.

146 A.g.e, s. 118.

147 A.g.e, 127-128.

148 A.g.e, g. y.

149 *Jurnal*, C. I, s. 127-128.

150 A.g.e, s. 128

lini engellemiştir.¹⁵¹ İngiliz donanması ertesi gün Adalar önüne (15 Şubat 1878) bir sonraki gün ise buradan hareketle Mudanya'ya gitmişlerdi (16 Şubat 1878).¹⁵² Ancak İngiltere, Rusya'nın Gelibolu'yu işgal etmesinden halen endişe duymaktaydı. Bu nedenle Layard, Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülhamid'le bir görüşme yaptı (17 Şubat 1878).¹⁵³ Büyük elçi devleti tarafından gönderilen üç suale cevap verilmesini padişahıtan talep ediyordu. Layard'ın cevabını istediği sorular şunlardı:

1. Gelibolu yarımadasında bulunan kuvvetler Bolayır hattını tutabilir mi ve buradaki komutanların kabiliyetlerine güvenilebilir mi?
2. Rusların, Bolayır'ı işgal etmeleri halinde buradaki diğer istihkamlarda bulunan toplar denize atılarak geriye kalan cephane ve eşyaların Anadolu'ya nakl edileceği yolunda verilen emir gerçekten icra edilecek midir?
3. Gelibolu'nun Rusların eline geçme tehlikesi belirir ise yapılacak anlaşma süresinin bitiminde terk edilmek şartıyla Anadolu tarafındaki istihkamlara İngiliz askerlerinin yerleştirilmesine izin verilir mi?

Layard'ın ikinci soruyu yöneltmesinin sebebi bu konuda duyum almış olmasıydı.¹⁵⁴ Sultan Abdülhamit ise Layard'a gereken cevapların bir gün sonra verileceğini taahhüd etmişti. Eğinli'ye göre İngiltere hakkındaki şüpheler, üçüncü soruya evet cevap verilmesini imkansız hale getiriyordu.¹⁵⁵ 3 Mart 1878'de Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla 93 Harbi'ne son verildi. Bu antlaşmanın 29. maddesine göre 15 gün içerisinde tasdiknâmeler teati edilecekti.¹⁵⁶ Tasdiknameyi Petersburg'a götürme vazifesi fevkalade sefir olarak atanan Serasker Rauf Paşa'ya verildi (6 Mart 1878).¹⁵⁷ Yakın arkadaşı Eğinli Said Paşa ise O'nun dönüşüne kadar Serasker kaymakamı vazifesine tayin edildi (8 Mart

151 A.g.e, g. y.

152 A.g.e, g. y.

153 A.g.e, s. 129.

154 Kurat, *Henry Layard*, s. 65.

155 Bu görüşme hakkında bkz. *Jurnal*, C. I, s. 129. Ayrıca 18 Şubat 1878'de Sultan Abdülhamit'in Layard'a olumlu cevap verdiği dair bkz. Kurat, *Henry Layard*, s. 66.

156 *Jurnal*, C. I, s. 144.

157 BOA, İ.DH 766/62392-17.

1878).¹⁵⁸ Ancak Bahriye nâzırı ve özellikle Mâbeyn müşiri sıfatını taşıması nedeniyle Eğinli'nin, Serasker kaymakamlığına tayin edilmesinin dedikodulara yol açacağı endişesiyle II. Abdülhamit, bu konuda verdiği iradenin ilan edilmemesini ve Girit eski valisi Samih Paşa'nın söz konusu göreve atanmasını uygun bularak akşam Mâbeyn'de yapacağı toplantıda konuyu görüşmek istediğini gönderdiği bir emirle sadrazamına bildirmişti (10 Mart 1878).¹⁵⁹

Ayastefanos Antlaşması'nın akdinden sonra Grandük Nikola, II. Abdülhamit'le görüşmek istediğini bildirmişti.¹⁶⁰ Yeşilköy'den vapurla Dolmabahçe Sarayı'na gelen Grandük Nikola'yı, Eğinli Said Paşa, Başvekil Ahmet Vefik Paşa, Hariciye Nazırı Safvet Paşa karşıladı (26 Mart 1878).¹⁶¹ II. Abdülhamit'le yaptığı görüşme sırasında Nikola'nın, Eğinli'ye “*Siz beni görmeye şimdiye kadar gelmediniz.*” demesi üzerine paşa, Nikola'ya en kısa sürede ziyarete geleceğini belirtmişti (12 Nisan 1878).¹⁶² Bundan ötürü Eğinli, Rus sefarethanesine giderek Grandük Nikola'yı ziyaret etti (14 Nisan 1878).¹⁶³

Ahmet Vefik Paşa'nın (Küçük) Said Paşa ve bazı devlet adamlarıyla çekişme içerisinde olması, İstanbul'daki muhacirlerden büyük bir kuvvet teşkili ile Şehzade Reşad'ı tahta geçirmek istediği yönündeki şayialar II. Abdülhamit'i oldukça rahatsız etmişti. Bununla beraber harpte uğranılan hezimet dolasıyla ahalinin kendisinden nefret ettiğini ve bunun ise hal'ine sebep olacağını düşünen Sultan, Ahmet Vefik Paşa'yı ve vükela-yı azl etti (18 Nisan 1878).¹⁶⁴ Eğinli, hem Bahriye nazırlığından hem de Mâbeyn müşirliğinden azl edildi.¹⁶⁵ Bu sırada Eğinli, Mekteb-i harbiye nâzırlığından ayrıldı.¹⁶⁶ Sultan, Teşrifatçı Kamil Bey vasıtasıyla Eğinli'ye

158 BOA, İ.DH 766/62392-18.

159 BOA, İ.DH 766/62392-5.

160 *Jurnal*, C. I, s. 145.

161 A.g.e, s. 146-147.

162 A.g.e, s. 149-150

163 A.g.e, s. 150.

164 *Mirât-ı Hakikat*, C. III, s. 129-130.

165 *Jurnal*, C. I, s. 150.

166 Eğinli belirtilen tarihte Mekteb-i harbiye görevinden alınmış olmalıdır. Mehmed Es'ad Eğinli'nin yerine Edhem Paşa'nın tayin edildiğini belirtir. *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, s. 148-19. 5 Mart 1878'de görevini sürdüren Eğinli'nin (bkz. *Jurnal*, C.

azl edildiğini bildirmiş ve bununla beraber Rauf Paşa ve (Küçük) Said Paşa'yla görüşmemesini istemişti.¹⁶⁷ Aynı günün akşam saatlerinde kurnasından Kazım Bey'i Eğinli'ye gönderen sultan, "hasbe'l-icâb" görevden azl ettiğini bildirmişti.¹⁶⁸ II. Abdülhamid, Eğinli'nin görevden alındığını İzmit Körfezi'ndeki İngiliz donanmasını ziyarete giden Henry Layard'a da haber vermişti.¹⁶⁹ Said Paşa'yı oluşturan tepkilerden korumak isteyen sultan, durumu Eğinli'nin yakın dostu Layard'a da bildirme ihtiyacı hissetmişti. Nitekim kısa bir süre sonra Eğinli, Mâbeyn müşîrlîği görevine tekrar tayin edildi (27 Nisan 1878).¹⁷⁰ Görevine atanmasından birkaç saat sonra padişah, huzuruna çıkan Eğinli'ye "Sa'id Paşa sizden çok memnûnum ve sizsiz hakikaten cânım sıkıldı ve mükedder oldum fakat bir hafta kadar hânenizde ikâmet eylemeniz lâzım geldi." cümleleriyle iltifat etmişti. Said Paşa da bu sözlerden fevkalade memnun olmuştu.¹⁷¹

Tüm bu sıkıntılı dönemlerde II. Abdülhamit'in teveccühünü kazanan Eğinli, 20 Mayıs 1878'de Ali Suavi'nin düzenlediği Çırağan Vakası'yla padişahın şüpheliler listesine girerek gözden düştü. Ali Suavi'nin faaliyetlerinden şüphelenen devrin Zabtiye Nâzırı Mehmed Ârif Paşa, durumu II. Abdülhamit'e bildirmişti. Bu nedenle konunun görüşülmesi için II. Abdülhamit, Eğinli Said Paşa, Adliye Nâzırı (Küçük) Said Paşa, Serasker Rauf Paşa ve Mehmed Ârif Paşa, Çit Köşkünde bir toplantı yaptı. Burada Ali Suavi ve ekibinin hemen tutuklanması ya da faaliyetlerinden tamamıyla emin olununcaya kadar beklenmesine karar verilmeye çalışıldı. Birinci şık tercih edilmiş ve Suavi'nin adamları Şeyh Ahmed Hamdî ve Necîb Efendiler tutuklanmışlardı. Alâybeyi Ömer Bey, vasıtasıyla Ali Suavi, Zabtiye nezâreti'ne davet edilmişti. Fakat Suavi'nin muhalefet etmesi Mehmed Ârif Paşa'nın şüphelerini gidermiş ve tutuklanması için zabtiye memuru Kâzım Bey'i Ali Suavi'nin evine göndermişti. Ancak tam bu sırada Sadrazam Sâdık Paşa'nın isteği ve Serasker Rauf Paşa'nın emri ile Suavi'nin tutuklanmasından vazgeçilmiş ve Şeyh Ahmed Hamdî ile Necîb Efendi

---

I, s. 131) yerine Edhem Paşa 19 Mayıs 1878'de bu göreve atanmış ancak bu tarihe kadar Mekteb-i harbiye nâzırlığı'nı vekâleten sürdürdüğü belirtilmiştir. Bkz. BOA, İ.DH 768/62562.

167 *Jurnal*, C. I, s. 150.

168 A.g.e, g. y.

169 A.g.e, g. y.

170 A.g.e, s. 151

171 A.g.e, g. y.

de tahliye edilmişti. Ali Suavi, bu tutuklamanın Kanûn-i Esâsî'ye aykırı olduğundan bahisle Mehmed Ârif Paşa hakkında bir şikayet dilekçesi vermişti. Ancak Mehmed Ârif Paşa, başka bir davadan dolayı tutuklanmaya çalışıldığından bahisle işi geçiştirmiş ve olayı kapatmıştı. Bundan bir süre sonra ise Çırağan Vakası meydana gelmişti.¹⁷² Yukarıda belirtildiği üzere Ali Suavi'nin tutuklanmasından vazgeçildiği yönündeki Serasker Rauf Paşa'nın tezkiresi¹⁷³ vakanın meydan gelmesinden sonra ortaya çıkmış ve Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa, Osman Paşa ve Sait Paşa tarafından aslına uygundur imzası atılmıştı. Mehmed Ârif Paşa, ise 29 Ocak 1879'da verdiği raporla bu konuyu doğrulamıştı.¹⁷⁴

Eğimli ile Ali Suavi'nin ne zaman tanıştıkları ve ilişkilerinin nasıl geliştiği konusunda elde ciddi karineler mevcut değildir ve hatta yok denecek seviyededir. Ali Suavi'nin, İngiliz eşinin (Marie) cinselliğini kullanarak bazı Mâbeyn görevlileriyle temasa geçtiği ve bu görevliler sayesinde Mâbeyn Feriki Eğimli ile dostluk kurduğu, O'nunla tanıştıktan sonra padişah nezdinde itibarlı hale gelen Suavi'nin Mekteb-i Sultânî müdürlüğüne atandığı ifade edilmektedir.¹⁷⁵ Eldeki diğer karineler ise Ali Suavi ile Said Paşa'nın ilk temasının II. Abdülhamit'in Cemiyet-i Edebiye'yi kurdurmasıyla başladığına işaret etmektedir. II. Abdülhamit, Eğimli'nin teşvikiyle kurduğu Cemiyet-i Edebiye riyasetini bizzat kendisi üstlenmişti. Cemiyetin ikinci başkanı ise Eğimli Said Paşa'ydı. Cemiyet üyeleri arasında Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimlerde bulunuyordu.¹⁷⁶ Ali Suavi'nin bu cemiyete

172 Mehmed Ârif Paşa'nın Çırağan Vakası'ndan yaklaşık sekiz ay sonra (6 Safer 1296/30 Ocak 1879) kaleme alıp padişaha sunduğu bu rapor için bkz. BOA, Y.PRK. AZJ 2/64.

173 "*Zabtiye nezâret-i celîlesine: Dün akşam Bâb-ı serkaskeriye irsalini yazmış olduğum Necib ve Ali Suâvi ve Şeyh Ahmed Efendilerin şimdilik celbinden sarf-ı nazar olunması bâ irâde-i sadaretpenâhi arz olunur. Lutfen kemâl-i sür'atle memurlarınıza evâmîr-i lâzime itasiyle mûmaileyhime asla serrişte verilmemesi mütemennadır efendim. Rauf*" İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", *Belleten*, C. VIII, S. 29, 1944, s. 78.

174 A.g.m, s. 78-79.

175 *Mirât-ı Hakikat*, C. III, s. 138.

176 Nazan Danişmend, "Abdülhamid'in Cem'iyet-i Edebiyye'si", *Türklük*, C. I, s. 388-399. Uzunçarşılı, cemiyetin ismini "Cemiyet-i Udebâ" olarak zikreder. Bkz. a.g.m, s. 76. Hüseyin Çelik, ise "Mütercimim Cemiyeti" olduğunu belirtir. Bkz. *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994. s. 291.

dahil edilmesine Namık Kemal itiraz etmişti.¹⁷⁷ Ali Suavi'nin, daha önce gazetelerde Namık Kemal aleyhinde kaleme aldığı yazılardan ötürü ilişkisi bozuktur.¹⁷⁸ Bu nedenle Namık Kemal onun cemiyete üye olmasını kabul etmedi ve cemiyet ilk toplantı gününde dağıldı.¹⁷⁹

Mahmud Celaleddin Paşa'nın ifadeleri abartılıda olsa Suavi'nin sarayda nüfuz kazanmasının Eğinli vasıtasıyla gerçekleştiğine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak bu bilginin sıhhati şüphelidir. Kısacası Çırağan Vakası ve öncesinde Eğinli'nin Suavi'yle bir ilişkisinin var olup olmadığını ve olması halinde nasıl geliştiğini delillendirecek bir kayıt mevcut değildir.

Üzerinde bahsedilmesi gereken bir başka husus ise Grandük Nikola'nın Edirne Mütarekesi görüşmeleri sırasında Osmanlı murahhasları Namık ve Server Paşa'ya sarf ettiği sözdür. Grandük Nikola, İstanbul'da bir ihtilal meydana geleceğini ve bunu sebep addederek İstanbul'un asayişini sağlamak üzere şehre gireceklerini ifade etmiş ve bu sözler murahhaslar tarafından II. Abdülhamit'e bildirilmişti.¹⁸⁰ Olayın meydana gelmesi II. Abdülhamit'i bu yönde endişeye sevk edip etmediğini ise bilinmemektedir. Zira Rusya'nın İstanbul'u işgal etmesi ümitleri İngiliz donanmasının Şubat 1878'de İstanbul önlerine gelmesiyle son bulmuştu. Birkaç ay önce İstanbul'u işgale gücü yetmeyen Rusya'nın bu vakaya istinaden şehre girmesi pek düşünülemezdi. Kuşkusuz Rusya'nın bu yönde Ayastefanos Antlaşması öncesi ve sonrası bazı tehditkar faaliyetleri olsada İstanbul'un işgali İngiltere'ye savaş açmak manasına geliyordu. Bu nedenle Ali Suavi vakasında Rusların tahrikleri olduğunu ileri sürmek mümkün görünmemektedir.

Ali Suavi, vakasının akabinde meydana gelen diğer bir önemli gelişme ise Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ye devri meselesidir. İngiltere'nin adanın devredilmesi baskılarının Ali Suavi vakasıyla aynı zamana denk gelmesine atıf yapıp bu olayda İngiltere'nin dahil olduğunu ima edenlerden birisi de II. Abdülhamit'ti.¹⁸¹ Suavi Vakası'nda İngiltere'nin dahil olmadığı ancak oluşan bu bulanık suda Kıbrıs Adası'nı avladığı yönündeki görüşlerin¹⁸²

177 Nazan Danişmend, a, g, m; Hüseyin Çelik, a.g.e, s. 292.

178 Hüseyin Çelik, a.g.e, s. 240-246, 291.

179 Danişmend, a.g.m.

180 *Jurnal*, C. I, s. 126.

181 Çelik, *Ali Suavi*, s. 418.

182 A.g.e, s. 447.

ikinci kısmı ihtiyatla karşılanmalıdır. Zira İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı ele geçirmesi için bir bulanık suyun oluşmasına gerek yoktu. 4 Haziran 1878'de imzalanan antlaşma ile Kıbrıs Adası, İngiltere'ye devredilmişti ancak İngiltere'nin adaya çıkması için padişahın ferman vermesi gerekiyordu. Temmuz ayında talep edilen fermanın gecikmesine hiddetlenen Henry Layard, gerektiği takdirde İngiltere'nin Kıbrıs'ı zapt edeceğini açık bir dille ifade etmişti.¹⁸³ Kısacası Osmanlı Devleti bunu engelleyebilecek kudrete sahip değildi. II. Abdülhamit'in olayda İngilizlerin dahli olduğu yönündeki ifadeleri şüphesiz bu işteki "sorumluluğunun yok denecek kadar az" olduğuna işaret etmek için kullanılmıştır. Tersane Konferansı ve Londra Protokolü'ndeki şartları ağır bularak savaşa girişen bir devletin istikbalde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan bir yardım için adanın devredildiğini söylemesi herhalde ahali arasında pekte hoş karşılanmayacaktı. 93 Harbi'nin getirdiği bu ağır yükü kimsenin tek başına göğüsleyebilmesi pekte mümkün değildi. Bu sebeple mevcut ağır yükün paylaşması elzemdi.

Olayın araştırılması için kurulan tahkikat komisyonu raporları, yapılan sorgulamalar ve tutulan jurnallerin hiç biri bu olayın iç yüzünü ortaya çıkarmaya yeterli olamamıştır. Ali Suavi'nin ekibinin olaydan hemen sonra tüm belgeleri imha etmesi bunun başlıca nedenidir.¹⁸⁴ Olayın nasıl gerçekleştiği konusunda Henry Layard'ın ifadesi dikkat çekicidir. Layard, Suavi vakasının akabinde Sadrazam Sâdık Paşa'yla görüşmek üzere giderken Bâbîâlî önünde kadın ve çocuklardan oluşan yaklaşık 300 muhacirin yiyecek istemek üzere toplandıklarını görür. Nitekim Layard'a göre Ali Suavi, baskın için muhacirleri para verilecek bahanesiyle etrafına toplamıştı.¹⁸⁵

Olaydan sonra vehimleri oldukça artan II. Abdülhamit, cinnet geçirme noktasına geldi.¹⁸⁶ Herkesi aleyhinde faaliyette bulunmakla suçlamaya başlayan II. Abdülhamid, Eğinli'ye ağır sözler sarf etmişti. Bu ifadelerden gözden düştüğünü anlayan Eğinli, yakın bir sürede görevinden azl edileceğini anlamıştı.¹⁸⁷ Alman elçi Heinrich Reuss'u Harem'de ağırlayan II.

183 Kurat, *Henry Layard*, s. 96.

184 Uzunçarşılı, a.g.m, s. 92.

185 Layard'ın bu ifadeleri için bkz. Çelik, *Ali Suavi*, s. 406.

186 *Jurnal*, C. I, s. 155-156. Padişahın bu psikolojisinin bozuk olduğunu Henry Layard'da doğrular. Layard'ın 27 Mayıs 1878'de İngiltere'ye gönderdiği raporu için bkz. Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, s. 410-411.

187 A.g.e, s. 156.

Abdülhamid ondan yardım istedi.¹⁸⁸ Hayatından endişe eden sultan, Henry Layard'dan da aynı desteği istemişti. Fakat Layard, sultanın Reuss'dan da yardım istemesini üzüntüyle karşılamıştı.¹⁸⁹

Eğimli'nin Suavi Vakası sırasında Yıldız Sarayı'ndaki askerî tedbirleri almakta gevşek davranması II. Abdülhamit'in şüpheliler listesine girmesine yeterli olmuştu.¹⁹⁰ Said Paşa'yı ancak birkaç gün sonra huzuruna çağırarak II. Abdülhamit onunla bir görüşme yaptı. Konuşma şu şekilde gelişmişti: "*Otur paşa!*" buyurdular. *Bende oturdum. "Sa'îd Paşa benim kabâhatim ne ise yüziime karşı söyleyiniz."* buyurdular. *Ben dahi bazı mukaddimâttan sonra "Efendimizin âdeti icâbınca şübhe buyurursunuz. Her ne kadar dînen ve mantıkan te'mîn edilse yine dinlemeyip şübhedenden kendi kendinizi alamıyorsunuz. Bu hâl hem efendimizi ve hemde cümleyi muzdarib ediyor."* cevâbını verdim. "*Teşekkür ederim. Vâkı'â âdetim öyledir ve bunun sebebi dahi şudur (...).*" diyerek bazı esbâb buyurdular."¹⁹¹ Söz konusu görüşmesinin ardından II. Abdülhamid'in kendi yemeğinden bir kısmını Eğimli'ye göndermesi ve ona iltifat etmesiyle ilişkileri düzelir gibi olmuştu.¹⁹² Esasen Said Paşa, padişahla 4 Haziran 1878'de yaptığı bu konuşmayla 6 Haziran 1878'de atanacağı Adana valiliği görevinden¹⁹³ kurtulmuş oldu.

İngiltere, Rus tehdidine karşı ileride Osmanlı Devleti'ne fiilen yapacağı yardımlara karşılık geçici olarak Kıbrıs Adası'nın idaresinin kendisine bırakılmasını talep ediyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury'nin, Henry Layard'a bu konuda gönderdiği mektupları okuyan Eğimli, adanın devri konusunda II. Abdülhamit'e telkinlerde bulundu. Kendi ifadesiyle antlaşmasının yapılmasını "tervîc" etti.¹⁹⁴ 4 Haziran 1878'de yapılan antlaşmayla Kıbrıs Adası geçici olarak İngiltere'ye devredildi.

188 A.g.e, s. 157.

189 Hüseyin Çelik, *Ali Suavî*, s. 412-417. Burada II. Abdülhamit'in Prens Recess'den yardım istediği belirtilmiştir. Ancak bu Prens Recess şeklinde zikredilen kişi Alman elçi Prens Reuss'tur.

190 *Jurnal*, C. I, s. 158.

191 A.g.e, s. 159.

192 A.g.e, g. y.

193 Sadaret'ten II. Abdülhamid'e sunulan arzda Eğimli'nin Adana valiliğine tayini teklif edilmişti. Ancak sultan, verdiği irâdede Said Paşa'yı görevinde ibka etti. Bkz. BOA, İ.DH 768/62601.

194 *Jurnal*, C. I, s. 158.

Bu sıralarda *Levant Herald* Gazetesi'nde II. Abdülhamit aleyhine çıkan bir yazı Eğinli'yle O'nu yine karşı karşıya getirmişti. Bu yazı "Bütün Osmanlı Milleti Nâmına" başlığıyla gazetenin yazı işleri müdürü Whitaker'a hitaben yazılan temelde ise II. Abdülhamit'i hedef alan bir isimsiz mektuptu.¹⁹⁵ Gazetede yayınlanan mektupta Whitaker'ın Sultan Murad aleyhinde bir tavır takınmamasını ve onun aleyhinde yapılanlara destek vermemesini, Sultan Murad'ın haksız yere tahtından uzaklaştırıldığı, onun iyileşemeyecek seviyede hasta olduğunun söylenmemesini ve ikaz edildiği yönde davranacak gazetenin istibdada alet olmayacağından bahsediliyordu. Mektubun sonunda ise ikazların gerçekleşmemesi halinde meydana gelecek kötü olayların engellenemeyeceği yönünde tehditkar bir cümleye yer verilmişti.¹⁹⁶ Gazete sahibi Edgar Whitaker, Said Paşa'nın arkadaşıydı. Padişah, bu nedenle aleyhindeki yazıyı engellemediği için Said Paşa'yı suçladı. Eğinli ise gazete sahibinin arkadaşı olduğunu kabul ile yazacakları haberi kendisine önceden sormadıklarını ve malumat alması halinde yazıyı çoktan engellemiş olacağını söyledi.¹⁹⁷ Ancak padişahın Eğinli hakkındaki şüpheleri derinleşmişti. Nihayetinde 9 Haziran 1878'de Mâbeyn müşirliği'nden azl edildi.¹⁹⁸ Bundan sonra uzun sürecek valilikler dönemi başlamış oldu.

11 Haziran 1878'de Ankara valiliğine atandı ve üç gün içinde İstanbul'dan ayrılması istendi.¹⁹⁹ Hazırlıklarını tamamlayan Eğinli, Mâbeyn'e giderek İstanbul'dan ayrılacağını bildirdi. Sultan, yaveri vasıtasıyla onu tekrar İstanbul'a getireceğine dair bir haber gönderdi. Ancak bu uzun yıllar sonra gerçekleşecek bir durumdu. Bunun ardından ailesiyle vedalaşan Said Paşa, Haydarpaşa Tren İstasyonu'na gelerek buradan İzmit'e hareket etti (13 Haziran 1878).²⁰⁰ Trenle hareket etmeden önce Damad Mahmud Paşa'nın teselli cümlelerini içeren bir mektup aldı ve bundan dolayı memnun oldu. İzmit'ten sonra at sırtında Sapanca, Geyve, Taraklı, Göynük, Nallıhan, Çayırhan, Beypazarı, Ayaş ve İlgazi güzergahını takip ederek Ankara'ya var-

195 Çelik, *Ali Suavî*, s. 398-400. Hüseyin Çelik'in bu mektuba yer vermesinin sebebi Eğinli'yle alakalı olmasından dolayı değil vakanın basında nasıl yer aldığını göstermek içindir.

196 A.g.e, s. 398-400.

197 *Jurnal*, C. I, s. 159.

198 A.g.e, s. 160

199 A.g.e, g. y.

200 A.g.e, s. 160-161.

dı (25 Haziran 1878). Şehrin girişinde selefi Haydar Efendi, Müftü Agah Efendi, Defterdar Namık Efendi ve İngiltere'nin Ankara konsolosu Gavin Gatheral tarafından karşılandı.²⁰¹ Bir süre sonra ise hükümet konağında düzenlenen tören ile valilik fermanı okundu ve görevine başlamış oldu (2 Temmuz 1878).²⁰² Eğinli, konsoloslar ve vilayetin önde gelenleriyle ziyafetlerde sık sık bir araya geliyordu. Ankara'daki Mevlevi Şeyhi'ni ziyarette gidiyor ve bazen orada geceliyordu. Paşa, tatarcık illetinden geceleri uyuyamaz hale geldiğinden²⁰³ Kirkor adlı bir kişinin bağ evini kiralarak burada ikamet etmeye başladı.²⁰⁴ Ancak Kirkor Efendi'nin, paşanın atlarına ahır tahsis etmemesi nedeniyle buradan ayrılarak bir bağ evine taşındı. Bu bağ evinde ise bol miktardaki tahtakurusuyla mücadele etmek zorunda kaldı.²⁰⁵ Ankara'nın köylerine de ziyaretler gerçekleştiren Said Paşa, konakladığı yerlerin bazılarında pirelere tesadüf ederek yine uykusuz kalmıştı.²⁰⁶

Rüşdiye mektebini ziyaret eden paşa, eğitimin pek de sıhhatli olmadığını, özellikle haritanın olmayışı nedeniyle öğrencilerin coğrafya dersinde yetersiz olduklarını ve matematik eğitiminde aksaklık olduğunu gördü.²⁰⁷ Ankara vilayetinin yekün nüfusunun 1.119.880 ve yıllık gelirin 30.717.431 akçeden ibaret olduğunu belirten paşa, vilayet ahalsinin tiftik üretiminden oldukça zenginleştiğini, ormanların az olduğunu, tuğla ve kirecin pahalı olması nedeniyle evlerin çoğunun kerpiçten yapılmış olduğunu müşahade etti. Bununla birlikte bazı eşyaların fiyatlarının İstanbul'dan daha pahalı olduğunu tespit etti.

Ankara'da sıtmaya tutulan paşa, birkaç gün bu hastalıkla mücadele etmek zorunda kaldı.²⁰⁸ Bu rahatsızlığı atlattıktan sonra kiraladığı bağ evinden ayrılıp hükümet konağında ikamet etmeye başladı.²⁰⁹ Ankara'da sıtma hastalığının yaygınlığından ailesini buraya nakl edemeyen Said Paşa, hem

201 A.g.e, s. 169.

202 A.g.e, g. y.

203 A.g.e, s. 169-171.

204 A.g.e, s. 172.

205 A.g.e, g. y.

206 Ankara'nın köylerine yaptığı gezileri ve tespitleri için bkz: A.g.e, s. 227-230.

207 A.g.e, s. 170.

208 A.g.e, s. 224-226.

209 A.g.e, s. 226.

daha önce İstanbul'a geri çağrılacağı yönünde çıkan haberlerin sıhhatini kontrol etmek hem de başka bir vilayete becaişını sağlamak için merkeze bir telgraf çekti (28 Ekim 1878).²¹⁰ Ankara'nın havasından şikayetle başka vilayete tayinini isteyen Said Paşa, lakırdı etmeye üşendiğini belirttiği Sadrazam Safvet Paşa'dan cevap alamayınca bir telgraf daha çekti (1 Kasım 1878).²¹¹ Said Paşa, bundan sonra sık sık tekrarladığı becaiş taleplerinin temel nedeni olacak ve hayatının sonuna kadar kendisine zor günlere yaşatacak olan göğüs hastalığına yakalandı.²¹² Annesiyle yaşadığı anlaşmazlıkların hastalığına neden olduğunu düşünüyordu.²¹³ Hastalığı ilerlemeye başlayan paşanın, becaiş talebi kabul edilerek Kastamonu valisi olarak atandı (Kasım 1878).²¹⁴ Bir gün sonra gönderilen telgrafla halefi Haydar Efendi'yle yapacağı devir teslim merasimin ardından Kastamonu'ya hareket etmesi bildirildi.²¹⁵ Ancak Eğinli, rahatsızlığının şiddetlenmesiyle hayatından ümidini kesecek noktaya geldiğinden bir an evvel Kastamonu'ya gitmek istediğini telgrafla merkeze ilettil (12 Kasım 1878).²¹⁶ Merkez, halefinin vilayete varmasıyla oradan ayrılmasını tekiden kendisine bildirdi.²¹⁷ Fakat paşanın halefini beklemeye tahammülü yoktu. Paşa, nihayet Ankara defterdarına vekalet vererek Kastamonu'ya hareket edebileceğini içeren telgrafı aldı (15 Kasım 1878).²¹⁸ Said Paşa gereken vedaları icra ettikten sonra Kastamonu'ya gitmek için Ankara'dan ayrıldı (22 Kasım 1878). At sırtında yaptığı yolculuktan sonra²¹⁹ Kastamonu'ya ulaşan Said Paşa (30 Kasım 1878), ahali ve talebeler tarafından karşılandı.²²⁰ Birkaç gün sonra hükümet konağında düzenlenen törenle valilik fermanı okundu ve görevine başladı (4 Aralık 1878).²²¹

210 A.g.e, s. 231-232.

211 A.g.e, s. 232.

212 A.g.e, s. 233

213 A.g.e, g. y.

214 A.g.e, s. 235.

215 A.g.e, s. 236.

216 A.g.e, s. 237.

217 A.g.e, s. 238.

218 A.g.e, g. y.

219 A.g.e, s. 240-246.

220 Jurnal, C. II, s. 245-246.

221 A.g.e, s. 246.

Damad Mahmud Paşa'nın görevinden azl edilerek Mâbeyn'e çağrılıp II. Abdülhamit tarafından takdir edildikten sonra Trablusgarb valisi olarak tayin edilip hemen İstanbul'dan gönderildiği (9 Aralık 1878) haberini alan Eğinli, bu durumu oldukça garip bulmuştu.²²² 93 Harbi'nin tek sorumlusu olarak gördüğü Mahmud Paşa'nın, II. Abdülhamit tarafından azarlanmasını haklı bulan Eğinli, onun kendisi gibi vali olarak atanmasından oldukça rahatsız oldu. Çünkü kendisi suçsuz yere sürgün edilmiş ve vali olmuştu. Bu şekilde Mahmud Paşa cezalandırılmıyor aksine vali olan "güzide kullar"dan addediliyordu. Kısacası O'nunla aynı değerde tutulmayı kabullenemiyordu.²²³

Rüya tabir ederek kendisinden maddi yardım sağlamaya çalışan insanlar arasında zabitan, memur ve dindar insanların bulunmasını hayretle karşılar ve Anadolu ahalisinin ahlakının bozulmaya yüz tutmasından şikayet eder.²²⁴ Şükür adlı köyün yollarının tamirinde çalışıyor gibi yapan işçileri azarlayan Said Paşa, onların bu tavırlarını tenkit eder.²²⁵ Kastamonu ahalisinin aşırı şekilde örtünüşünün gülünç derecelere varmasından, fuhuşun, fahişeliğin ve frengi hastalığının fazla olmasından, içki tüketiminin aşırı olmasından, evlerinde eşi olduğu halde fahişe getirip uzunca süre onunla yaşayan insanların çokluğundan ve kızların dağlara kaçırılarak fuhuş yapılmasından ötürü Said Paşa, Anadolu ahalisinin ahlaki çöküntüsünü eleştirir ve bu durumdan üzüntü duyar.²²⁶ Kastamonu'daki ormanların ahalisi tarafından tahrip edilmesinin üzüntüsüyle Eğinli, kısa bir zaman sonra memlekette orman kalmayacağından endişe eder.²²⁷ Devrakani nahiyesine bağlı Sıpacı köyünü ziyaret eden Said Paşa, buradaki krom madenini işleten İngiliz Bens'in eşinin fedakarlığından bahisle onu Türk kadınlarıyla kıyaslar. Ahşap küçük bir evde kocası ve çocuklarıyla olan yaşantısından memnun olduğunu söyleyen Bens'in eşini takdirle karşılar ve şu yorumu yapar: *"Bu cevâb bir İngiliz karısına mahsûsdur. Bizim karılar olsa beni şehre getir; burada görüşecek kimse yok (görüşmekten ve yalnız tenbelikten başka meşgüliyeti yok ki) diyerek kocasına yar olmak şöyle dursun*

222 A.g.e, s. 248-249.

223 A.g.e, s. 248-249.

224 A.g.e, s. 254-255.

225 A.g.e, s. 257.

226 A.g.e, s. 286-287.

227 A.g.e, s. 287-288.

bütün gün başının etini yer. Allâh Allâh ben sana var[dı]msa ömrümün böyle dağ başında iftâ olup gitmesi için varmadımya der."

Osmanlı Devleti'nde kullanılan kağıt para olan Kaime, ilk defa 1840 yılında çıkarıldı. 1862 yılında tedavülden kaldıran kaime, 93 Harbi'nin finanse edilmesi için tekrar çıkarıldı.²²⁸ (5 Safer 1296) 30 Aralık 1878'de kaimenin tedavülden kaldırılacağı ilan edildi. 21 Mart 1878'de Maliye nezareti'nden Said Paşa'ya gönderilen telgrafta kaimenin tedavülden kaldırıldığı bildirildi.²²⁹ Eğinli, kaimenin hemen tedavülden kaldırılmasıyla ahalinin servetinin yok olmasına, ahalinin kaimesinden başka nakit bir para cinsi olmadığından nümayişler meydana geldiğinden ve ekmek fırınlarının kapandığından bahisle vükelâ ve Mâliye nezaretini eleştiriyordu.²³⁰ Bununla beraber aşar vergisinin tahsil edilmesi şekli üzerinde alınan kararlara itirazla bu konudaki önerilerini sadrazama ve Mâliye nezâreti'ne bildirdi.²³¹ Karşılıklı yazışmalardan sonra görüşleri kabul edilmeyen Said Paşa, devlet merkezindeki idarecileri düşük fikir kapasitesine sahip olmalarından dolayı eleştiriyordu.²³²

Kastamonu'nun önemli bir ticaret şehri olmasından ötürü İngiltere bu vilayetin ıslah edilmesini istiyordu. Nitekim Henry Layard tarafından hazırlanan bu yöndeki bir ıslahat raporu Bâbîâlî'ye sunulmuştu (17 Aralık 1879).²³³ Layard'ın raporu Eğinli'ye gönderilmiş ve bu konuda onun da görüşleri alınmıştı. Said Paşa, hazırladığı raporu merkeze göndermiş ancak bunun uygulanacağına ihtimal vermemişti.²³⁴ Said Paşa'ya göre vükelâ icraatçı değil "yazıcı"ydı. Bu nedenle gönderdiği ıslahat layihası hayata geçirilemeyecekti.²³⁵

Kastamonu'da ahalisine hitaben bir nasihatname kaleme alan Said Paşa, bunu vilayete bağlı tüm yerlere gönderdi.²³⁶ Kastamonu vilayetinde

228 Ali Akyıldız, "Kâime", *DİA*, C. XXVII, s. 283-286.

229 *Jurnal*, C. II, s. 258-260.

230 A.g.e, s. 260-261.

231 A.g.e, s. 261-270.

232 A.g.e, s. 261.

233 A.g.e, s. 289-293.

234 A.g.e, s. 293-297.

235 A.g.e, s. 297.

236 A.g.e, s. 299-302.

bulunan okullar ve fabrikalarla ilgilenen Said Paşa,²³⁷ Rüşdiye mektebinin imtihanını görmek için buraya gitti. Muallimlerin öğrencilere soruları önceden "papağan" gibi öğrettiklerini ve talebelerin anadili olan Türkçe'yi öğrenmeden Arapça gramer derslerini anlayamayacağını dile getiren Eğinli, coğrafya, tarih ve matematik gibi derslere önem verilmesini istiyordu. Eğitim düzenini eleştiren Said Paşa, Maarif nezâreti'ne verilen ödeneğe bu durumda yazık olduğunu belirttiyordu.²³⁸

Bâbîâlî tarafından, Haleb'in Maraş sancağına bağlı Zeytun (Süleymanlı) nahiyesinde meydana gelen Ermeni hadiselerinin teftişi için komiser olarak Suriye Valisi Midhat Paşa'nın atanması II. Abdülhamit'e teklif edilmek istenmişti. Ancak bunu haber alan padişah, Midhat Paşa'nın Suriye'den ayrılmasını uygun görmediği için Eğinli'nin göreve atanmasını istedi (15 Temmuz 1879).²³⁹ Akabinde Meclis-i vükelâ'da yapılan müzakere sonucu Said Paşa, "fevkalade murahhas" sıfatıyla bu vazifeye tayin edildi (28 Receb 1296).²⁴⁰ Alınan bu tayin kararında, Kastamonu'dan Haleb'e gitmesi vakit kaybına yol açacağından İstanbul'a gelmesi ve vapurla İskenderun'a giderek oradan Haleb'e geçmesi isteniyordu. Birkaç gün sonra gönderilen telgrafla Eğinli'nin İstanbul'a gelmesi ve buradan olay yerine gitmesi istendi (20 Temmuz 1879).²⁴¹ Kastamonu valiliği sıfatını da taşımaya devam eden Said Paşa, İnebolu'dan vapurla İstanbul'a gitti. İstanbul'da Sadrazam Hayreddin Paşa'yla görüşen Eğinli'ye II. Abdülhamit, Zeytun meselesi hakkında görüşlerini bildirdi (28 Temmuz 1879).²⁴² II. Abdülhamit, Said Paşa'la yaptığı görüşmede Zeytun meselesinin çözülmesinin öneminden bahsederek istediği takdirde bu görevi kabul etmeyebileceğini söyledi. Ancak Said Paşa, bunu kabul etmedi ve yanından ayrıldı (4 Ağustos 1879).²⁴³ İngiltere ve Fransa elçiliklerinden Zeytun meselesine dair evrakları alan Said Paşa, Bâbîâlî'den de gereken talimatları alarak İstanbul'dan ayrıldı

237 A.g.e, s. 249-250, 257.

238 A.g.e, s. 314.

239 BOA, Y.EE 79/74.

240 Bu vazifeye tayin iradesi için bkz. BOA, DU.İT 146/64.

241 *Jurnal*, C. II, s. 346-347.

242 A.g.e, s. 351. Hatıratında bu konuyu içeren sayfalar maalesef eksik olduğundan II. Abdülhamit'in görüşlerini öğrenme şansı mümkün olmamaktadır.

243 A.g.e, s. 352.

(19 Ağustos 1879)²⁴⁴ ve vapurla İskenderun'a gitti. Haleb Valisi Galib Paşa, bu vilayette kalmak istememesinden ötürü defalarca istifa etmiş ancak bir netice alamamıştı. Galip Paşa'nın ricası üzerine Eğinli, Haleb valiliğini kabul etti.²⁴⁵ (9 Şevval 1296) 26 Eylül 1879'da Galib Paşa Kastamonu, Eğinli ise Haleb valiliğine tayin edildi.²⁴⁶ Haleb valiliğine tayin olunduğuna dair Bâbîâlî'den aldığı telgraf üzerine Zeytun meselesinin bitişiyle başka bir vilayete tayin edilmesini istedi.²⁴⁷

Haleb'e bağlı Anteb'e vilayetine giden Said Paşa, buradaki Amerikan okulunu ziyaret etti. Okul öğrencilerinin tamamı Ermeni talebelerden oluşuyordu. Matematik, anatomi ve felsefe dersleri alan öğrencilerin eğitim durumunu beğenen Eğinli, gayrimüslimlerin ilerlemesine karşı, Müslüman ahalinin gerilediğini ve ileride "iktidarın" kaybedileceğini üzülen dile getiriyordu.²⁴⁸ Bu vilayette bir mağarada kurulan ve Protestan Ermeni yetim çocukların öğrenim gördüğü okulun eğitimini beğenen Said Paşa, Anadolu'da bulunun tüm Ermenilerin çok yakında "Protestanlığı" kabul edeceklerinden şüphesi olmadığını ifade ediyordu.²⁴⁹

Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçici olarak devredildiği antlaşmanın birinci maddesinde Anadolu'da ıslahat yapılması karara bağlanmıştı.²⁵⁰ 93 Harbi sırasında da Osmanlı ordusunda görev yapan İngiliz Baker Paşa'nın riyasetinde bir teftiş heyeti oluşturulmuştu.²⁵¹ Anadolu Teftiş Heyeti adıyla kurulan komisyon 28 Kasım 1879'da İstanbul'dan hareket ederek ilk önce İskenderun'a oradan da Haleb'e gitmişti.²⁵² 10 Aralık 1879'da

244 A.g.e, g. y.

245 A.g.e, s. 361-362.

246 BOA, İ.MMS 64/3019.

247 *Jurnal*, C. II, s. 367.

248 A.g.e, s. 379.

249 A.g.e, s. 380.

250 *Jurnal*, C. I, s. 177-178.

251 Heyet, Baker Paşa, eski Tırhala mutasarrıfı Said Paşa, padişah yaveri Süleyman Paşa, Jandarma Miralay Tahir Ağa, Erkan-ı harbiye kaymakamlarından Şakir Bey, Erkan-ı harbiye binbaşılardan Arif Bey, Erkan-ı harbiye kolağalarından Zihni Efendi, jandarma mülazımı Zihni Efendi. Bkz. BOA, Y.A.HUS 168-18. Başka bir kayıta ise heyette jandarma mülazımı Zihni Efendi yerine, jandarma mülazımı Yusuf Bey görünmektedir. Bkz. Osmanlı belgelerinde Ermeniler.

252 Osmanlı belgelerinde Ermeniler

Haleb'e varan heyet,²⁵³ Eğinli tarafından protokol kurallarına uygun olarak karşılandı.²⁵⁴ Said Paşa, 28 Aralık 1879'da Haleb'den ayrılan heyetin²⁵⁵ faaliyetlerinden bir netice alınamayacağından bunun için harcanan paranın da boşa gideceğini düşünüyordu.²⁵⁶ Teftiş heyetinde yer alan Yaver Süleyman Paşa, Eğinli hakkında merkeze jurnaller gönderiyordu. Süleyman Paşa, Eğinli'nin, İngiltere'nin Haleb konsolosu Patrick Henderson ve Baker Paşa'yla birkaç defa gizlice görüşüp devlet aleyhinde kararlar aldığını, İngiliz memuru gibi hareket ettiğini, vilayetin tüm işlerinin Henderson'un müdahalesine açık hale getirdiğini ve bu nedenle konsolosun vali gibi hareket ettiğini, hastalık bahanesiyle haftada iki gün vazifesi başında bulunduğunu, geri kalan vaktini gecelik kıyafetleriyle yatak odasında geçirdiğini, vaktinin çoğunu Henderson ve diğer Hıristiyanlarla geçirdiğini, hastalık bahanesiyle Müslüman ahaliyi makamında kabul etmediğini, Müslüman ahaliye karşı tahkir ve alay edici bir tavra sahip olduğunu, bu davranışlarından ötürü Müslümanları devletten soğuttuğunu, "hafifü'l-meşreb ve frengiyyü'l-etvâr" olması nedeniyle ahaliyi devletten uzaklaştırdığını ve bu sebeplerden dolayı onun yerine düzgün tavırlı, hakikatte din ve devletini bilen bir valinin atanmasını tavsiye ediyordu.²⁵⁷ Said Paşa hakkında sadece Süleyman Paşa bu türden ithamları merkeze aktarmıyordu. Haleb fırka kumandanı olan Ömer Paşa'nın yerine tayin edilen Cemil Paşa da Eğinli hakkında jurnalleme yapanlardan biriydi. Cemil Paşa'nın rezil ahlaklı, hırsız ve yalancı olduğunu düşünen Eğinli, onun tavırlarına tahammül edememesi ve hastalığı nedeniyle görevinden istifa etti.²⁵⁸ Esasen Başvekâlet'e gönderdiği telgraf tam manasıyla bir istifa sayılmazdı. Zira Said Paşa, kalp hastalığından bahisle becayışını, bu olmaz ise tedavi için geçici bir süre İstanbul'a gelmesine izin verilmesini istiyordu (27 Aralık 1879).²⁵⁹

İskenderun limanına gelen iki Fransız gemisinin mürettebatının ahaliye taş atıp hakaret etmeleriyle meydana gelen olayları Haleb Fransız

253 *Jurnal*, C. II, s. 388.

254 Osmanlı belgelerinde Ermeniler

255 *Jurnal*, C. II, s. 391; Osmanlı belgelerinde Ermeniler

256 *Jurnal*, C. II, s. 391.

257 Osmanlı belgelerinde Ermeniler

258 *Jurnal*, C. II, s. 389-391.

259 A.g.e, s. 389-391.

konsolosu Destrées büyüterek Bâbîâlî ve Eğinli üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştı. Bâbîâlî, Eğinli'nin İskenderun'a giderek olayı tahkik etmesini istiyordu. Ancak Eğinli, bu iş için Zeytun meselesini tahkik etmek için daha önce Mahzar Paşa'yla gelen Nuryan Efendi'yi İskenderun'a gönderdi (15 Ocak 1880).²⁶⁰ Destrées ve Cemil Paşa'nın tavırlarıyla bunalan Said Paşa, gönderdiği istifanamesinin cevabının Bâbîâlî tarafından bir an önce gönderilmesi için bir telgraf daha gönderdi.²⁶¹ Ancak oyalayıcı bir cevap aldı.²⁶² Hastalığından dolayı kışlada kalıp hükümet konağına takriben kırk gün boyunca gidemeyen Said Paşa²⁶³ becayış talebini yineledi (19 Şubat 1880).²⁶⁴ Eğinli, Osmanlı lirası, Kuruş ve Mecidiye'nin değerindeki düşüş, zahire sıkıntısı ve ekmek fiyatlarının artışı nedeniyle Haleb'de başlayan nümayişlerin (8 Mart 1880) Cemil Paşa'nın tahrikiyle çıktığını düşünüyordu.²⁶⁵ Dükkanları yağma eden ahaliyi durdurabilmek için askerî tedbirler alan Eğinli, akçenin değerinin düştüğü haberinin yalan olduğunu ahaliye ilan ederek ve ekmek fiyatlarını aşağı çekerek onları birkaç saat durdurmayı başardı.²⁶⁶ Birkaç gün süren nümayişleri önleyebilmek için askerleri devriye gezdiren Said Paşa, gösterileri alevlendiren kişilerin yakalanmasını sağladı. Haleb meclis azalarından topladığı yardım paralarıyla fakir ahaliye ekmek temin eden paşa, etraftan toplattığı iki günlük zahire ile şehirdeki ekmek sıkıntısını gidermeye çalıştı. Devlet merkezinden, Osmanlı lirası, Kuruş ve Mecidiye'nin değerindeki düşüşü bildiren telgrafnamenin ahali tarafından doğru anlaşılması için muhtarlara talimatlar veren paşa, bu konuda hazırlattığı ilannameleri sokaklara astırdı. Haleb'deki zahire sıkıntısını gidermek için kooperatif tarzında bir şirket kurdu (21 Mart 1880). Marsilya'dan ve İskenderiye'den zahire ithal edecek olan şirketten birkaç ay boyunca gümrük vergisi alınmayacaktı.²⁶⁷ Şirketin kurulduğunun duyulması zahire fiyatlarının düşmesini sağladı. Başka tüccarların da

260 A.g.e, s. 392.

261 A.g.e, s. 392-293.

262 A.g.e, s. 394.

263 A.g.e, s. 391,394.

264 A.g.e, s. 394.

265 A.g.e, s. 398, 396.

266 A.g.e, s. 396.

267 A.g.e, s. 398-399. Eğinli, olayların başlamasıyla birlikte bu şirketi kurmayı düşünmüştü. 15 Mart 1880'de Bâbîâlî'ye yazdığı telgrafla düşüncelerini bildirerek şirketin kurulması için izin verilmesini istemişti. Talebi 18 Mart 1880'de onay-

hububat ithal etmeye başlamasıyla vilayetin zahire sıkıntısı ortadan kalktı.²⁶⁸ Olayları çıkararak kişisi olarak gördüğü Cemil Paşa'nın Haleb'den gönderilmesini istedi ancak bu konuda başarılı olamadı.²⁶⁹ Bu sıkıntılar onu becayiş ve istifa taleplerini yinelemesine sebep oldu (19 Mart 1880).²⁷⁰ Psikolojisi oldukça bozulan Said Paşa, becayiş taleplerine açık bir cevap vermeyen ve kendisini istemediği bir görevde tutmasından dolayı devleti "zâlim" olarak niteliyordu.²⁷¹ Henry Layard, Mart 1880'de II. Abdülhamit'le yaptığı görüşmede Eğinli'nin İstanbul'a yakın bir yere tayin edilmesini rica etti. Padişah ise, Doktor Molinmik'in Said Paşa'yı muayene ettiğini ve onun kışın yola çıkmasının uygun olmadığı yönündeki tavsiyesine uyararak birkaç ay daha Haleb'de kalmasını uygun gördüğünü belirtiyordu. Haleb'deki zahire meselesini çözen Eğinli'nin kendisine sadakatini ispatladığını da II. Abdülhamit sözlerine ilave ediyordu. Layard'ın bu çabasından dolayı minnettar olan Eğinli, II. Abdülhamit'in, yaz aylarında becayişini sağlayacağı vaadini unutacağını düşündüğünden bir müddet sonra taleplerini yineledi.²⁷² Ancak merkezden sürekli oyalayıcı cevaplar almaya devam etmesi üzerine "*Bizim devlet kadar müstebid ve merhametsiz bir devlet tasavvur edemem.*" sözleriyle kızgınlığını dile getiriyordu.²⁷³ II. Abdülhamit'in, becayişi için Layard'a verdiği sözü de hatırlamaktan vazgeçemiyordu.²⁷⁴ Haleb'de bulunmaktan nefret eden paşa, sürekli becayişini ve bunun olmaması halinde istifasının kabul edilmesini bıkmaksızın merkeze bildiriyordu.²⁷⁵ Bu sıralarda Vakit Gazetesi'nde Said Paşa'nın, İstanbul'a gelmesi için Bâbîâlî'den telgraf yazıldığı ve önemli bir göreve tayin edileceği haberleri çıktı (21 Mayıs 1880).²⁷⁶ II. Abdülhamit, Başvekâlet'ten konunun tahkik edilmesini istiyordu.²⁷⁷ Vakit Gazetesi'nin sahibi Filip Efendi, Galata'da basılan

---

lanmıştı. Bkz. BOA, İ.DH 801/64909. Akabinde ise yukarıda belirtildiği tarihte şirket resmen kurulup faaliyete geçirilmişti.

268 *Jurnal*, C. II, s. 396-399.

269 A.g.e, s. 398.

270 A.g.e, g. y.

271 A.g.e, g. y.

272 A.g.e, s. 399-403.

273 A.g.e, s. 403

274 A.g.e, g. y.

275 A.g.e, s. 403-405.

276 BOA, Y.EE 72-102.

277 BOA, Y.EE 72-102; BOA, Y.A. HUS 164/96.

İstanbul Gazetesi'nde çıkan haberi tercüme ettirerek yayınlamıştı.²⁷⁸ Olayı tahkik ettiren Sadrazam (Küçük) Said Paşa, II. Abdülhamit'e, padişahın izni olmadan böyle bir telgrafın Bâbîâlî'den çekilemeyeceğini bildiriyordu.²⁷⁹ Nihayet Eğinli'ye 31 Mayıs 1880 tarihinde Konya vilayetine tayinini kabul edip etmediği soruldu. Memnuniyetle Konya valiliğini kabul eden Said Paşa²⁸⁰ bunun da oyalayıcı bir cevap olduğunu kısa süre anlayacaktı. Ardı kesilmeyen becayiş taleplerine Mâbeyn'den oldukça şaşkıncu bir cevap geldi (13 Temmuz 1880). Telgrafta: " ...bir müddettir İngilizlerin o cihetlere nazar-ı ehemmiyet ve i'tinâları ma'tûf olmasına mebnî böyle bir zamanda zât-ı müşîrîleri gibi politaka ahvâline tamâmiyle vâkıf ve sıfât-ı memdûhe ile muttasıf bir zâtın orada bulunması ve bulundurulması luzûmu muhtâc-ı îzâh olmadığından..." denilerek Haleb'de bulundurulmasının ana nedeni açıkça ifade edilmişti. Bununla beraber üç ay boyunca vazifesini bırakıp istirahat ettiğinden dolayı "vicdansızlıkla" itham edildi. İsteddiği gerçekleşmediği gibi üç aydan önce becayişinin mümkün olmadığı bildirildi.²⁸¹ Eğinli, görevini yerine getirmediği yönündeki ithamın Cemil Paşa'nın jurnallemelerinden kaynaklandığını düşünüyordu.²⁸²

Hastalığı nükseden ve fenalaşan Said Paşa'yı ziyarete gelen Patrick Henderson'ın İngiltere sefarethanesine onun hayatından ümitli olmadığını bildirmesi ve bu bilgilerin yanlış anlaşılmasından dolayı bazı Fransız gazetelerinde öldüğü yolunda haberler çıktı.²⁸³ Haleb'de hastalığından başka Cemil Paşa, Destrées ve Ermeni hadiselerini tahrik eden Henderson'la uğraşmak zorun kaldı. Hatta Henderson'ın faaliyetlerinden rahatsızlığını Layard'a bildirdi.²⁸⁴

Becayişi gerçekleşmeyen Said Paşa, 24 Ocak 1881'de işleri yürütemediği gerekçesiyle Haleb valiliğinden azl edilerek yerine Cemil Paşa tayin edildi.²⁸⁵ 18 Mart 1881 tarihinde ise Konya valiliğine atandı.²⁸⁶ Kısa süre

278 BOA, Y.A. HUS 164/96.

279 BOA, Y.EE 2/2.

280 *Jurnal*, C. II, s. 405.

281 A.g.e, s. 422-423

282 A.g.e, s. 423.

283 A.g.e, s. 470.

284 A.g.e, s. 407.

285 BOA, İ.DH 822/66278.

286 BOA, İ.DH 824/66436.

sonra, hırsızlık yapan yedi sekiz kişiye sopayla dayak attırması O'nun yine Vakit Gazetesi'nde haber konusu olmasına neden oldu. "Darb-ı Siyâsî" adıyla kaleme alınan yazıların birini gazete sahibi Filip Efendi, duyumlarına istinaden kaleme aldırılmıştı. Yazının devamı ise gazeteye postayla ulaştırılan isimsiz bir mektuba dayanılarak yazılmıştı (Mayıs 1881).²⁸⁷ Bir süre sonra Nişantaşı'ndaki arsasını bedelsiz olarak ve kendi rızasıyla II. Abdülhamit'e terk etti (1885).²⁸⁸ Altı yıl kadar Konya valiliğini sürdürdükten sonra 27 Haziran 1887'de Mamuratülaziz valiliğine tayin edildi.²⁸⁹ Ancak hastalığı, Mamuratülaziz vilayetinin uzak olması ve havasının soğuk olması nedeniyle Konya valiliğinde ibka edilmesini ya da Ankara'ya tayin edilmesini istedi (30 Haziran 1887).²⁹⁰ Kısa süre sonra istifa eden Eğinli²⁹¹ yerine atanan valinin gelmesi ve devir teslim töreni için Temmuz ayının ilk haftasına kadar vekaleten Konya'da bulundu.²⁹² Akabinde İstanbul'a döndü. Midhat Paşa'yla birlikte Taif'te mahkum bulunun kayını Damad Paşa'nın boğularak öldürülmesinden (7 Mayıs 1884'te)²⁹³ sonra terekesinin tespiti ve alakalı işlemlerin yapılması için oluşturulan komisyonun riyasetine getirildi. Ancak Mahmud Celaleddin Paşa'nın çocukları Ahmed Fâzıl ve Mehmed Kâzım Efendiler'in komisyon kararlarına itiraz etmesiyle bir süre tereke yazımı aksadı (Mart 1889).²⁹⁴ Birkaç ay sonra ise Said Paşa'nın, terekenin tespiti için oluşturulan komisyona riyaset etmesi teyid olundu (Haziran 1889).²⁹⁵ Daha sonra Selamlık resm-i âlî'siyle

287 BOA, Y.A.HUS 167/78.

288 BOA, Y. MTV 19/8.

289 BOA, İ.DH 1039/81743.

290 BOA, DH. MKT 1428/34.

291 BOA, DH. MKT 1444/13.

292 BOA, DH. MKT 1482/17.

293 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, Ankara 1992, s. 130.

294 BOA, Y.A.RES 48/6.

295 BOA, Y.A.RES 48/6. Ahmed Fâzıl ve Mehmed Kâzım Efendiler, Derunköprü vapurlarının imtiyazına Cemile Sultan'ın sahip olduğunu ancak buna bağlı dükkan ve fabrikaların babalarının malı olduğundan diğer varislere olduğu gibi dükkan ve fabrika gelirlerinden kendilerine de pay verilmesini istiyordu. Bununla beraber Cemile Sultan'ın, nüfuzunu kullanarak tereke tespitini engellediğini ve hâlaları Güzide ve Yegâne Hanımlar'ın, büyükannelerinden intikal eden mirası gasp ettiklerinden bahisle komisyon kararlarının haksız olduğundan şikayet ettiler. Bununla ilgili hazırladıkları ortak bir mahzarı Sadaret'e ve

görevlendirildi.²⁹⁶ 1 Eylül 1876'da Nişân-ı Osmânî²⁹⁷ 15 Ekim 1876'da ikinci rütbeden Mecîdî Nişânı,²⁹⁸ 3 Mart 1877'de tebdilen birinci rütbeden Mecîdî Nişânı²⁹⁹ 11 Ekim 1877'de tebdilen birinci rütbeden Nişân-ı Osmânî,³⁰⁰ 15 Mayıs 1878 murassa Nişân-i Osmânî'yle taltif edildi.³⁰¹

1887 yılında İstanbul'a dönen Eğinli'nin yalısı ve konağı zabtiyelerce izlendi ve hakkında jurnaller tutuldu.³⁰² Hayatının son günlerini Kuzguncuk'taki yalısında geçiren Said Paşa, 7 Ramazan 1313/21 Şubat 1896'da vefat etti³⁰³

Meşihat makamlarına sundular (11 Mart 1889). Bunun üzerine, oluşturulan komisyon lağv edilerek durum Sadaret tarafından Said Paşa'dan sorulmuştu. Eğinli, komisyonun kurulmasından önce Ahmed ve Mehmed Beylerin, Anadolu ve Rumeli Kadıaskerleri'ne müracaat ederek, alınacak kararları baştan kabul etmediklerini, talep ettikleri gelirlerin zaten Cemile Sultan tarafından kendilerine verilmeye devam edildiğine ve Cemile Sultan'ın terekenin yazımını geciktirmeye çalıştığı yönündeki iddianın tamamen asılsız olduğunu belirttiikten sonra, diğer varislerin de terekenin yazımının bir an evvel tamamlanmasını istediklerini ancak terekeyi tespit edecek mahkemenin henüz bir şeye teşebbüs etmediğinden bahisle durumun Meşihat makamından sorulmasını talep etti (14 Mart 1889). Sadaret ve Şeyhülislamlik makamları arasındaki yazışmalardan sonra Eğinli'nin terekenin tespitine riyaset etmesi kararı yinelenildi (Haziran 1889).

296 *Sicill-i Osmânî*, s. 859. Eğinli'nin bu görevde istihdamı geç tarihte olmalıdır. 1893 yılında hakkında tutulan bir jurnalden onun Selamlık Resmi'ne iştirak ettiği görülmektedir. Bkz. Y. PRK. SGE 5/102.

297 BOA, İ.DH 730/50857.

298 *Jurnal*, C. I, s. 15; BOA, İ. DH 732/60052.

299 Sultan Abdülmecid'in, oğlu II. Abdülhamit'e verdiği ve O'nunda Eğinli'ye hediye ettiği nişandır. *Jurnal*, C. I, s. 62.

300 A.g.e, s. 101.

301 A.g.e, s. 152-153; BOA, İ. DH 62504.

302 BOA, YPRK. AZJ 27/33; BOA, YPRK. AZJ 28/39; BOA, Y. EE 14/25; Y. PRK. SGE 5/102.

303 Eğinli'nin mezar taşı kitabesindeki kayıt ölüm tarihi olarak esas kabul edilmiştir. Mezar taşındaki ifadelerin tamamı şu şekildedir: "*Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt, vükelâ-yı ma'zûlîn-i devletden ve fâhîr-i müşîrân-ı kirâmdan esbak Konya vâlîsi olup fart-ı istikâmet ve hamîyyet ve metânet ve ciddiyet ve ilm ü fazîlet ile bi-hakkın muttasıf olarak âdemiyyet dâiresinde imrâr-ı hayât etmiş olan meşhûr Es-seyyid Mehmed Sa'îd Paşa hazretlerinin rûh-ı şerîfîçün el-fâtîha. Fî 7 Ramazân sene 1313 yevm-i Cum'a. El-muhtâci'l-gufrân.*"

ve İstanbul Çemberlitaş'ta mevcut Sultan II. Mahmud Türbesi haziresinde³⁰⁴ bulunan mezarına defn edildi. Eğinli, İngiliz ve Büyük lakablarıyla anılan Said Paşa'nın Yegane, Saide, Mediha, Memduh ve Mehmed Said adlı beş çocuğu olduğu bilinmektedir.³⁰⁵ 1934 yılında ilan edilen Soyadı Kanunu'nun akabinde ailenin, "Hasağası" soy ismini aldığı anlaşılmaktadır.³⁰⁶ Eğinli'nin ölümünün ardından, önemli sayıdaki kitaptan oluşan hususî kütüphanesini oğlu Memduh Bey, Bahriye Mektebi'ne hediye etmiştir.³⁰⁷

Yukarıda hayatı hakkında bilgiler verilmeye çalışılan Eğinli Said Paşa, II. Abdülhamit'in tahta geçişini "değişimin başlangıcı" olarak gördüğünden dolayı "Jurnal" adını verdiği hatıratını kaleme almaya başlamıştır.³⁰⁸ Anlattığı olayların sadece evladlarını ilgilendireceği fikrinden hareketle onlara yadigar olmak üzere hatıratını yazdığını belirtir.³⁰⁹ Önemli bir bürokratin kaleme aldığı ve II. Abdülhamid dönemine ışık tutacak böyle önemli bir eserin yayınlanmaması herhalde düşünülemezdi. Nitekim, Eğinli'nin büyük oğlu Memduh Bey'in kızı ve İsmail Hamid Danişmend'in eşi olan Nazan Danişmend, 1939-1940 yıllarında *Türklük Mecmuası*'nda Eğinli'nin hayatı ve hatıratıyla ilgili bilgiler verdiği bir

304 İnşasıyla görevlendirilen Seyyid Abdülhalim Efendi'nin nezaretinde 5 Temmuz 1839'da yapımına başlanılan türbe ve hazire 12 Ekim 1840'ta tamamlanmıştır. Bkz. H. Burcu Özgüven, "Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Hazîresi", *DİA*, C. XXVII, s. 357-358.

305 Said Paşa'nın dört çocuğu olduğu hatıratında verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bkz. Jurnal, C. I, s. 231. Ancak Atiye Sultan'ın varislerinin 1938'de Üsküdar Hukuk Hakimliği'nden aldığı veraset ilamında bir çocuğunun daha var olduğu delillendirilebilmektedir. Bkz. Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar: Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün ve Miras Öyküsü*, İstanbul 2008, s. 264-266. Bununla beraber başka bir kayıttan oğullarının isimlerinin Memduh ve Mehmed Said, damadlarından ikisinin Hüseyin ve Ömer Beyler olduğu öğrenilebilmektedir. Bkz. BOA, YPRK. AZJ 27/33.

306 Memduh Bey'in kızı Nazan Danişmend'in, amcasından "Sait Hasağası" şeklinde bahsetmesi, ailenin "Hasağası" soy ismini aldığına işaret etmektedir. Bkz. Nazan Danişmend, *Eğinli Sait Paşa*, s. 251.

307 *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Denizlerimizin Amiralleri Derya Kapitanları, Bahriye Nazırları, Deniz Kuvvetleri Komutanları*, (hz. E. dz. Alb. İbrahim Akaya, E. öğ. Alb. Fahri Ayanoğlu), İstanbul 2009, s. 114.

308 *Jurnal*, C. I, s. 2.

309 A.g.e, g. y.

makalenin³¹⁰ ardından hatıratın bir bölümünü kısım kısım neşretmiştir.³¹¹ Gazetelerde II. Abdülhamid dönemiyle ilgili kaleme alınan yazılarda Said Paşa'dan "İngiliz" olarak bahsedilmesi Nazan Danişmend'i oldukça rahatsız etmiş ve söz konusu makaleleri yazmasına neden olmuştur. Dedesinin bu lakabla "tekfir" edildiğini düşünen Danişmend, mezkur lakabı yazılarında kullanan kişileri "yobaz ve softa" olarak niteleler. Akabinde ise dedesinin "öz Türk" olduğunu isbat etmek çabası içine girer ve ailenin elindeki vakfiye kaydının bir kısmını yayınlamak üzere şercesini ortaya koyar.³¹² Hem söz konusu nedenlerden hem de 1930'lu yılların düşünce atmosferi içinde Said Paşa'nın bazı özelliklerine daha fazla vurgu yapar.

Yazılarında Hatırat hakkında da bilgiler veren Nazan Danişmend, Said Paşa'nın daha mufassal bir şekilde yazılarını kaleme aldığını ancak gözden düşüp vali olarak merkezden uzaklaştırılması üzerine ele geçme endişesiyle ve eşi Güzide Hanım'ın telkinleriyle mufassal halini yakarak II. Abdülhamid'den daha sitayişkar ifadelerle bahsettiği yedi ciltten oluşan muhtasar bir versiyonunu oluşturduğunu belirtmektedir.³¹³ Kısacası bugün Eğinli Sait Paşa'nın Hatırat'ı olarak bilinen eser işte bu yedi ciltten oluşan muhtasar versiyondur.

Danişmend, 7 defterden oluşan Hatırat'ı muhteva olarak üç ana kısma ayırmıştır. Eserin birinci cildi Eğinli'nin İstanbul'da bulunduğu döneme, ikinci ciltten altıncı cilde kadar olan kısımları valilikleri dönemine ve yedinci cildi ise İstanbul'a dönüşü ve hayatının son devrini içermektedir.³¹⁴ Danişmend, devrin siyasi hadiselerinin birinci ve yedi ciltte bulunmasından ötürü bu iki cildi yayınlacağını belirtmiştir.³¹⁵ Ancak sadece hatıratın ilk cildinin 55 sayfasını yayınlamıştı.

310 Nazan Danişmend, "Türk demokrasi tarihinin unutulmuş simalarından: Eğinli Sait Paşa", *Türklük*, C. I, İstanbul, 1939-1940, s. 249-261.

311 İlk Meşrutiyet devrinin en mühim vesikası: Eğinli Sait Paşa Hâtıratı I, *Türklük*, C. I, İstanbul 1939-1940, s. 262-269; s. 400-403; s. 472-476. *Türklük*, C. II, s. 70-72; s. 138-139; s. 186-189; s. 256-263; s. 320-325, s. 362-366.

312 Nazan Danişmend, "Türk demokrasi tarihinin unutulmuş simalarından: Eğinli Sait Paşa", *Türklük*, C. I, İstanbul, 1939-1940, s. 251.

313 İlk Meşrutiyet devrinin en mühim vesikası: Eğinli Sait Paşa Hâtıratı I, *Türklük*, C. I, İstanbul 1939-1940, s. 262.

314 A.g.m. g. y.

315 A.g.m. g. y.

Söz konusu eserin fotokopi halinde bulunan birinci ve ikinci cildi Koç Üniversitesi, Suna Kıraç Kütüphanesi'nde özel bir odada muhafaza edilen Fuat ve Nesteren Bayramoğlu Koleksiyonu içinde yer almaktadır.³¹⁶ Basit bir siyah ciltle kaplı olan eser, Eğinli tarafından günümüz sayfa sistemine göre numaralandırılmıştır. Rik'a yazı siliyle kaleme alınan eserde olayların meydana geldiği veya anlatıldığı günlerin tarihi hicri ve rumi olarak yazılmıştır. Bazende hicri, rumi ve miladi tarihler aynı anda verildikten sonra olayın anlatımına geçilmiştir. Tarihlerin sağ tarafında, bulunan sayılar, olayın hükümdarın cülusundan kaç gün sonra meydana geldiği veya yazıldığını göstermek için kullanılmıştır. Eserde İngilizce ve Fransızca kelimelere yer verildiği görülmektedir. Bununla beraber eserde, nokta, soru işareti, tırnak ve denden gibi noktalama işaretleri kullanılmıştır. Hatırat'da olaylar genelde günü gününe tutulmuştur. Ancak bunun böyle olmadığı kısımlarda mevcuttur. Ankara, Kastamonu ve Haleb vilayetlerine ait nüfus bilgileri tablolar halinde yer almaktadır. Hatırat'da Haleb'le alakalı küçük bir de çizim bulunmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere Eğinli, olayları yazmaya 1876 yılında başlamıştır. Bu nedenle hayatının, doğumundan Mâbeyn feriki olana kadar geçen kısmı hakkında bir bilgi mevcut değildir. Eserin ilk cildi 1876-1878 yıllarını, ikinci cildi ise 1878-1880 yıllarını içermektedir. Birinci cilt Mâbeyn ferikliği ve Ankara valiliği dönemini kapsamaktadır. İkinci cilt ise Kastamonu ve Haleb valilikleri devrini içermektedir. Fakat ikinci cilt O'nun Haleb valiliği döneminin tamamını kapsamaz. Eğinli 1881 yılında Haleb valiliğinden ayrılmıştır. Ancak hatıratın ikinci cildi Eylül 1880 tarihiyle son bulur. Hatırat'ın birinci ve ikinci cildinin konularını ana hatlar içinde şöyle sıralamak mümkündür:

- Eğinli'nin Mâbeyn feriki olması ve II. Abdülhamid'in cülus töreni
- Düzenlenen Kılıç Alâyı
- Padişahın devlet birimlerine yaptığı ziyaret ve burada okunan nutuklar
- Cuma Selamlığı törenleri ve Eğinli'nin II. Abdülhamid'le ilişkileri
- Yabancı elçilerin itimadnamelerini sunmaları
- Azda olsa Sırbistan ve Karadağ muharebeleri gelişmeleri

316 Hatırat'ın iki cildi tarafımızdan yayına hazırlanmış olup basıma verilmiştir.

- Tersane Konferansı, yaşanan gelişmeler ve alınan kararların metinleri
- *Kanûn-i Esâsi* hazırlıkları ve ilanı
- Meclis-i mebusan ve Ayân Meclisi'nin açılması ve düzenlenen tören
- Eğinli'nin Midhat, Damad Mahmud ve Rüştü Paşa'yla çekişmesi
- 93 Harbi öncesi siyasi gelişmeler
- Midhat Paşa'nın azli
- 93 Harbi sırasındaki yaşanan olaylar
- Padişahın yabancı diplomatlarla görüşmeleri
- Vükelâ değişiklikleri
- Rusya ile imzalanan ön protokol, Edirne Mütarekesi ve Ayastefanos Antlaşması'nın tam metinleri.
- Ali Suavi vakası
- Berlin Antlaşması'nın tam metni
- Eğinli'nin Ankara valiliği dönemi
- Vilayetin nüfus, mimari, coğrafi, sosyal ve ekonomik yapısı
- *Kanûn-i Esâsi*'nin tam metni

İkinci cilt:

- Eğinli'nin Kastamonu valiliği
- Kastamonu'nun nüfus tablosu
- Kastamonu'nun orman tablosu
- Vilayetin sosyal yaşantısı, coğrafi ve mimari yapısı
- Eğinli'nin Zeytun Ermeni meselesine fevkalade komiser olarak tayin edilmesi
- İstanbul'a gitmesi ve Ermeni meselesiyle ilgili yaşanan gelişmeler
- Haleb'e gitmesi
- Zeytun meselesi
- Baker Paşa'nın ıslahat heyeti
- Haleb valisi olarak tayin edilmesi
- Haleb'de meydana gelen zahire kıtlığı

- Fransız ve İngiliz konsoloslarının faaliyetleri
- Haleb'deki bazı yetkililerle çekişme içerisine girmesi
- EĞinli'nin kalp rahatsızlığı
- Haleb'in nüfus, mimari, coğrafi ve sosyal yapısı

Hatırat'ın birinci cildinde özellikle bazı konulara fazla yer verilmemiŐtir. Sırbistan ve Karadağ muharebeleri ile alakalı bilgiler yok denecek kadar azdır. 93 Harbi sırasındaki geliŐmelerle ilgili kıymetli bilgiler yer almasına rağmen bazı konulara da hiç deĐinilmemiŐtir. EĞinli, Suavi vakasıyla ilgili kıymetli bilgiler vermesine rağmen onunla olan ilişkisi hakkında hiçbir Őey kaydetmez. Bariz örneklerini sıralamaya çalıŐtıĐımız bazı eksikliklerin en büyük nedenlerinden biri Nazan Danişmend'in belirttiği üzere mufassal hatıratın yakılmasında aranmalıdır. Hiç kuşkusuz mufassal versiyonun yakılması elem verici bir olaydır. Herhalde EĞinli, mufassal versiyonda muhtasar versiyonda olduğu gibi bazı konuları kısaca anlatmamıŐtı. Durum bu Şekilde olmasına rağmen Hatırat'ın II. Abdülhamid devri için önemi herhalde inkar edilemez.

Hatırat, II. Abdülhamid'in kiŐiliĐi ve yönetim tarzını; bir bürokratın yaŐantısını, çektiği sıkıntıları ve fikirlerini; Anadolu'nun içinde bulunduğu malı ve sosyal yapıyı, eğitim durumunu ve bir imparatorluğun temellerinden sarsılmasını, Ermeni meselesinin çekirdek bölgesini teşkil eden Zeytun meselesini i ve diŐ unsurlarını çok net ifadelerle ve canlı bir Şekilde tasvir etmektedir.